

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ НАУК

POLITIA

Вісник наукових робіт молодих вчених

ВИПУСК № 9

Івано-Франківськ - 2025

УДК 32
ББК 66.0

*Затверджено до друку
кафедрою політичних наук*

(протокол № 8 від 22 грудня 2025 року)

Головний редактор – доктор історичних наук, професор кафедри політичних наук **Марчук В.В.**

Відповідальний секретар – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук **Березовська-Чміль О.Б.**

Редакційна колегія:

Дерев'янка С.М., доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук;

Климончук В.Й., доктор політичних наук, професор кафедри політичних наук;

Кобець Ю.В., кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук;

Матвієнків С.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук;

Міщук М.Б., кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук;

Геник М.А., кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук;

Мадрига Т.Б., кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук.

Адреса редакційної ради:

м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, кафедра політичних наук факультету історії, політології і міжнародних відносин Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Тел. (0342) 596-146

Електронна пошта: krp@pnu.edu.ua

POLITIA. Вісник наукових робіт молодих вчених. Івано-Франківськ, 2025.

Випуск № 9. 100 с.

© Карпатський національний університет імені Василя
Стефаника, 2025

© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2025

© Кафедра політичних наук, 2025

ЗМІСТ

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ТРАНСАТЛАНТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ <i>(Пучко Яніна)</i>	4
ФЕОДАЛЬНА СИСТЕМА КНЯЗІВСТВ РУСИ XI – XIII СТ.: СТРУКТУРА, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ <i>(Капітов Олег)</i>	18
РОЛЬ ВІЙСЬКОВОЇ УНІФОРМИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ТА КУЛЬТУРІ <i>(Дуда Вячеслав)</i>	30
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОЛІТИЧНІ Й БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ <i>(Довбенчук Ростислав)</i>	40
ПОПУЛІЗМ ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ <i>(Гаргат Михайло)</i>	59
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЗАГРОЗА ДЕМОКРАТИЧНИМ ВИБОРАМ <i>(Мороз Вікторія)</i>	75
ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОПУЛІЗМУ <i>(Ставичний Роман)</i>	87

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА ТРАНСАТЛАНТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА КІБЕРНЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено зміст, особливості та ефективність європейських і трансатлантичних підходів до забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки. Проаналізовано механізми їх реалізації на наднаціональному й державному рівнях. Виявлено, що сфера інформаційної безпеки перетворилася на один із ключових пріоритетів міжнародної політики та національних безпекових систем.

Ключові слова: політика, держава, інформаційна безпека, кібернетична безпека, міжнародні відносини, геополітика.

Актуальність дослідження зумовлена впливом сучасних умов інтенсивної цифровізації, глобальної взаємозалежності та зростання кількості кібератак на інформаційну та кібернетичну безпеку. В результаті сфера інформаційної безпеки перетворилася на один із ключових пріоритетів міжнародної політики та національних систем безпеки. Європейські держави та країни трансатлантичного простору (насамперед члени НАТО) є світовими лідерами у формуванні нормативних, інституційних і технологічних стандартів захисту інформаційного простору. Саме тому аналіз їхнього досвіду набуває особливої значущості. Важливості цій проблемі додає насторожене ставлення провідних держав до зовнішньої інформаційної стратегії росії та загострення міжнародної ситуації у зв'язку з її повномасштабним вторгненням в Україну. Російська агресія проти України показала, що інформаційний та кібернетичний компоненти війни стали стратегічними інструментами впливу на перебіг конфліктів. Це актуалізує необхідність вивчення підходів провідних демократичних держав, які мають найбільш розвинені механізми інформаційної протидії, кібероборони та захисту критичної інфраструктури. Розуміння цих моделей має не лише теоретичне, а й прикладне значення для формування

ефективної архітектури інформаційної та кібербезпеки України.

Мета дослідження: визначити зміст, особливості та ефективність європейських і трансатлантичних підходів до забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки, проаналізувати механізми їх реалізації на наднаціональному й державному рівнях.

Суттєвий внесок у вивчення проблематики реалізації стратегічних комунікацій суб'єктами міжнародних відносин у глобальному політичному просторі зробили Т. Адамсон, З. Бжезинський, К. Бергер, С. Гантінгтон, К. Дойч, А. Тоффлер, І. Хеннеберг та інші дослідники.

Окремі аспекти інформації, інформаційно-комунікативних систем та інформаційної політики держави в умовах глобалізації — у контексті демократизації політичного життя, розвитку політичної системи та формування політичної культури — стали предметом досліджень українських учених, серед яких В. Андрущенко, О. Антонюк, О. Бабикіна, В. Бебик, В. Веха, І. Близнюк, І. Варзар, М. Головатий, В. Горбатенко, М. Дмитренко, О. Зернецька, Є. Камінський, О. Картунов, О. Маруховський, М. Михальченко, С. Телешун, І. Тодорова, Ф. Рудич, Ю. Шайгородський, В. Шкляр та інші. У працях цих дослідників проблематика інформаційної політики розглядається у ширшому контексті трансформацій українського суспільства — зокрема демократизації та реалізації реформ. Серед західних науковців, які присвятили свої дослідження питанням інформаційної політики та функціонування інформаційних систем, варто виокремити Дж. Андерсона, Д. Белла, З. Бжезинського, О. Бойда-Барретта, І. Валерстайна, М. Кастельса, Т. Раннанена, Т. Стоуньєра, Е. Тоффлера, А. Турена, Д. Шеппа.

Питання становлення інформаційної політики держави, особливостей її реалізації, взаємодії органів державної влади та інституцій громадянського суспільства, а також функціонування національного інформаційного простору у європейському та євроатлантичному контекстах ґрунтовно досліджували й українські вчені — Г. Почепцов, В. Бебик, Н. Костенко, Б. Олійник, О. Грінєнко, А. Курченко, О. Литвиненко, Є. Макаренко, В. Набруско, Г. Несвіт, О. Степанченко, О. Сушко та інші.

Однією зі сфер системи національної безпеки є інформаційна безпека. У наш час найбільша увага кожної із суверенних держав прикута саме до її забезпечення, що викликано стрімким розвитком інформаційних технологій та широким застосуванням досягнень сфери технологій у галузі національної безпеки. Найважливішим сегментом інформаційної безпеки на розвиток якого спрямована найбільше зусиль держави є формування інформаційної політики, політики кібербезпеки та боротьба з дезінформацією. Увага до цього питання підсилена глобальною стурбованістю демократичних держав зовнішньою інформаційною політикою росії, зокрема повномасштабним вторгненням в Україну. Ця агресія беззаперечно довела, що інформаційний та кібернетичний вплив перетворилися на стратегічні важелі ведення війни. Саме тому особливої уваги заслуговує дослідження питань реалізації інформаційної політики та забезпечення кібербезпеки країнами ЄС і НАТО в умовах непередбачуваності глобального інформаційного середовища.

Висвітлення цього питання логічно розпочати з нормативно-правового регулювання, адже саме законодавча основа визначає рамки, принципи та механізми реалізації інформаційної політики держав. Свій початок інформаційна політика ЄС бере з опублікованого у 1994 р. звіту «Європа і глобальне інформаційне суспільство. Рекомендації Європейській Раді», який був підготовлений на замовлення Європейської Ради Мартіном Бангеманом [1]. Цей документ став першим стратегічним документом, який запропонував створення єдиного інформаційного простору Європи. Серед основоположних документів слід виділити Лісабонську стратегію (2000), яка не лише закріпила інформаційний розвиток як стратегічний політичний курс Європейського Союзу, але й інституалізувала поняття інформаційного суспільства. Стратегія визначала ключовим напрямом вдосконалення економічного розвитку через такі економічні концепції як інновації (на основі праць Йозефа Шумпетера), «економіку навчання», а також соціальне та екологічне оновлення. Запроваджувані заходи мали покращити технологічний розвиток і ініціювали процес реформування, в рамках якого всі цілі переглядалися кожні три роки, а в разі недосягнення цілей надавалася допомога [2].

У наступні роки політика інформаційної безпеки ЄС більше зосереджувалася на проблемах кібербезпеки та боротьби з дезінформацією. Одним з документів такого аспекту є рішення Ради ЄС щодо нападу на інформаційні системи від 24 лютого 2005 року. Це Рамкове рішення передбачає механізми збереження певного виду даних, що обробляється при наданні загальнодоступних послуг з метою доступу до них у випадку проведення розслідувань злочинів. У 2007 році вийшло повідомлення Комісії ЄС, що вміщувало основні напрями політики інформаційної безпеки ЄС під назвою «На шляху до загальної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю». Чимало положень документа стосувалися саме боротьби з кіберзлочинністю та вдосконалення механізмів співробітництва правоохоронних органів з приводу їх запобігання. Досить важливим стратегічним документом стало ухвалення Європейською комісією 7 лютого 2013 року Стратегії кібербезпеки ЄС «Відкритий, надійний та безпечний кіберпростір». Основною її метою було гарантування функціонування відкритого, захищеного та надійного кіберпростору. У документі державам-членам ЄС було рекомендовано посилювати міждержавне співробітництво у сфері протидії кіберзагрозам, що мало реалізовуватися через комплекс заходів за такими напрямами:

- підвищення рівня кіберстійкості інфраструктури та систем;
- зниження масштабів кіберзлочинності шляхом удосконалення правових і технічних механізмів;
- інтеграцію питань кібероборони у Спільну політику безпеки й оборони ЄС;
- розвиток власної виробничо-технологічної бази у сфері кібербезпеки;
- формування єдиної міжнародної політики ЄС у кіберпросторі та просування його ціннісних засад на глобальному рівні [7].

У 2017 році Європейська комісія представила оновлену Стратегію кібербезпеки, спрямовану на захист критично важливої інфраструктури та посилення цифрової автономії ЄС. Незважаючи на її адаптацію до сучасних викликів, залишаються невизначеними деякі механізми досягнення цілей щодо формування «відкритого, безпечного та надійного кіберпростору». ЄС і досі

стикається з проблемами інституційної фрагментації, недостатністю правових повноважень та відсутністю стабільних механізмів стримування у сфері кібербезпеки.

До ключових документів, що регулюють інформаційну політику, належить Директива Європейського Парламенту і Ради ЄС 2016/1148 від 6 липня 2016 року (відома як Директива NIS). Її основна мета зосереджена на забезпеченні високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на всій території Європейського Союзу. Задля досягнення поставленої цілі відповідними інституціями було визначено вжити заходів за трьома напрямками: вдосконалити системи кібербезпеки кожною державою ЄС на національному рівні, покращити міждержавне співробітництво та запровадити управління ризиками. Своєрідною особливістю Директиви є право для держав-учасників ЄС самостійно визначати заходи у відповідності з положеннями цієї Директиви та вносити правові норми відповідних заходів у національне законодавство з урахуванням власних національних інтересів. Протягом 2013–2019 років ЄС здійснив значну нормотворчу діяльність, ухваливши низку документів для вдосконалення захисту систем, протидії дезінформації та запобігання кіберзагрозам. Ці кроки стали вирішальними для формування цілісної політики кібербезпеки Європейського Союзу і консолідації єдиного європейського цифрового простору.

Необхідно також зазначити у контексті боротьби з кіберзагрозами про нововведення інституційного характеру, а саме про початок функціонування у ЄС Європейського агентства з мережевої та інформаційної безпеки (ENISA). Спочатку завдання ENISA полягало у наданні настанов та рекомендацій з інформаційної безпеки, поширило свою діяльність і на сферу забезпечення кібербезпеки. Засноване в 2004 році та підкріплене Законом ЄС про кібербезпеку, Агентство Європейського Союзу сприяє кіберполітиці ЄС, підвищує надійність продуктів, послуг та процесів у сфері ІКТ за допомогою схем сертифікації кібербезпеки, співпрацює з державами-членами та органами ЄС і допомагає Європі готуватися до кібервикликів майбутнього. Завдяки обміну знаннями, нарощуванню потенціалу та підвищенню обізнаності

Агентство співпрацює з ключовими зацікавленими сторонами з метою зміцнення довіри до пов'язаної економіки, підвищення стійкості інфраструктури Союзу та, зрештою, забезпечення цифрової безпеки європейського суспільства та громадян. На сьогодні ENISA функціонує як провідний центр експертної підтримки, що надає консультації з питань мережевої та інформаційної безпеки як державам-членам ЄС, так і інституціям Союзу [11].

Відповідно до статті 18 Директиви NIS2 Європейського агентства з мережевої та інформаційної безпеки, тобто ENISA зобов'язане щорічно надавати Європейському Парламенту звіт про стан кібербезпеки в Європейському Союзі. В ньому зазначається інформація щодо оцінки ризиків кібербезпеки, стану кібербезпекових можливостей у державному та приватному секторах, рівня обізнаності та інформаційної гігієни у сфері кібербезпеки, а також рекомендації щодо ведення політики. За даними звіту 2024 року загальний індекс для ЄС становить 62,65 (зі 100) [9]. Можна стверджувати, що країни ЄС системно та прозоро здійснюють моніторинг стану кібербезпеки своїх держав. У результаті здійсненого моніторингу вдається оцінювати ефективність реалізації політики кіберзахисту, визначати актуальні ризики та проблемні сторони у державному і приватному секторах, а також підвищувати рівень обізнаності суспільства. Не можна не зважати на те, що показник загального індексу кібербезпеки ЄС демонструє наявність стабільних, проте ще недостатньо оптимальних механізмів захисту, що вказує на потребу подальшого вдосконалення політики та практик у сфері інформаційної безпеки.

Іншим міжнародним об'єднанням, що відповідає за сферу безпеки держав, що до неї входять є НАТО. Альянс володіє великим досвідом у сфері інформаційної безпеки, що дозволяє йому відігравати ключову роль у міжнародній політиці захисту. Спеціалізований напрям політики інформаційної безпеки Альянсу сфокусований на захисті його інформаційного середовища від загроз. Стратегічні комунікації є найбільш ефективним і ключовим інструментом НАТО для реалізації його зовнішньополітичного курсу та інформаційно-комунікативної політики. Стратегічні комунікації є усталеною

практикою НАТО, яку Альянс активно реалізує з 2007 року. Діяльність НАТО яка включає здійснення політики стратегічних комунікацій, реалізацію комунікаційних та інформаційних програм Альянсу, а також взаємодію зі світовою громадськістю об'єднана назвою публічна (громадська) дипломатія. Пріоритетною функцією Департаменту публічної дипломатії НАТО є планування, організація та реалізація стратегічних комунікацій Альянсу в системі міжнародних відносин [10]. Захист від кібернетичних атак є ключовим пріоритетом у розробках НАТО. Альянс сформував мінімальні стандарти захисту інформації, які охоплюють вимоги до її зберігання, передачі та обробки. Центральним елементом цієї системи є «керування ризиком» (Risk Management), що передбачає незалежну оцінку вразливості інформації та своєчасну розробку контрзаходів. Для ефективного керування ризиком необхідно чітко співставляти потенційні збитки від витоку інформації з необхідними затратами ресурсів на її захист. Основні принципи політики безпеки НАТО, включаючи класифікацію інформації, викладені у документі СМ(2002)49 «Безпека в межах організації Північноатлантичного договору». Класифікована інформація — це термін, що використовується у законодавстві країн-членів НАТО для позначення частини інформації, яка є вразливою. В контексті інформаційної безпеки всю інформацію можна умовно поділити на загальнодоступну та обмежену, доступ до якої контролюється з різних причин. У англomовній традиції така інформація відповідає поняттю «sensitive», тобто вразлива інформація, яка підлягає захисту або обмеженню доступу. Саме таке визначення застосовується в НАТО та країнах-членах Альянсу. НАТО використовує п'ять рівнів захисту інформації з обмеженим доступом: Cosmic TOP Secret (CTS), NATO Secret (NS), NATO Confidential (NC), NATO Restricted (NR), Unclassified but Sensitive. При цьому аналіз законодавства країн-членів свідчить, що на внутрішньодержавному рівні, як правило, застосовуються не більше трьох рівнів класифікації для інформації, що становить державну таємницю, а дані з грифом, відповідним рівню RESTRICTED, відносяться до офіційної, службової чи публічної (public) таємниці. Питання забезпечення захисту інформації належать до юрисдикції Комітету внутрішньої безпеки

НАТО (NSC), який функціонує як дорадчий орган при Північноатлантичній Раді. Підтримку Комітету надає Служба безпеки НАТО (NOS). Крім того, Комітету підпорядкована Робоча група з питань гарантування безпеки автоматичної обробки даних, що підкреслює фокус Альянсу на кібербезпеці [8, с.198]. Реакція НАТО на інформаційні загрози передбачає реалізацію коротко-, середньо- та довгострокових заходів, включно з випереджувальними діями. Всі заходи базуються на чотирьох ключових функціях: (1) аналіз і розуміння інформаційного середовища; (2) попередження та нейтралізація інформаційних загроз; (3) стримування та пом'якшення наслідків конкретних інформаційних інцидентів; (4) відновлення та посилення системи безпеки через інтеграцію уроків, отриманих під час реагування на інформаційні загрози. Аналіз політики та практики НАТО у сфері інформаційної безпеки демонструє комплексний підхід Альянсу до захисту інформаційного простору та класифікованих даних. Ключовим елементом є стандартизація вимог щодо збереження, обробки та передачі інформації, а також впровадження принципу «керування ризиком», що дозволяє оцінювати вразливості інформації та здійснювати превентивні контрзаходи. НАТО виділяє п'ять рівнів захисту інформації з обмеженим доступом, забезпечуючи системну класифікацію і контроль над чутливими даними. Юрисдикція щодо захисту інформації покладена на Комітет внутрішньої безпеки НАТО, що координує діяльність через Робочу групу з гарантування безпеки автоматизованої обробки даних [6].

Важливо, що політика інформаційної безпеки держав ЄС та НАТО ґрунтується на принципах колективної стійкості, стратегічної координації та проактивного реагування на сучасні інформаційні загрози. Країни цих об'єднань вибудовують свої підходи на спільних цінностях — демократичності, верховенстві права, повазі до прав людини та відкритості інформаційного середовища, поєднуючи їх із високими стандартами кіберзахисту та стратегічних комунікацій. ЄС формує єдиний нормативний простір інформаційної безпеки через директиви NIS/NIS2, регламенти щодо захисту даних (GDPR), розвиток CERT-мереж та створення механізмів колективної кіберстійкості. Значна увага приділяється боротьбі з дезінформацією, захисту

критичної інфраструктури, забезпеченню цифрових прав громадян та підвищенню цифрової грамотності населення. НАТО зосереджується на кіберобороні як елементі колективної оборони, інтеграції кіберпростору в оперативне командування, спільних навчаннях, стандартизації та обміні розвідданими щодо гібридних загроз. Особливе місце посідає протидія інформаційно-психологічним операціям противника, посилення стратегічних комунікацій та підтримка партнерських держав, зокрема України.

У контексті загальноєвропейських та натівських зусиль, особливий інтерес становить досвід окремих країн-членів, які історично стикаються з геополітичними викликами та демонструють найвищий рівень національної стійкості. Серед країн Європи найвищий показник розвитку інформаційного суспільства має Фінляндія. Фінляндія оприлюднила свою першу Національну стратегію кібербезпеки у 2013 році. У Стратегії зазначається, що «кібербезпека означає бажаний кінцевий стан, у якому кіберпростір є надійним і безпечно функціонування в ньому гарантоване». Згідно зі Стратегією, кібербезпека ґрунтується на достатньому розвитку спроможностей у довгостроковій перспективі, їх своєчасному та гнучкому використанні, а також на стійкості життєво важливих функцій суспільства до порушень у сфері кібербезпеки. У Стратегії кібербезпеки Фінляндії також зазначено, що уряд відповідальний за розробку та втілення політичних орієнтирів і стратегічних настанов у сфері кібербезпеки, а також за ухвалення необхідних рішень щодо ресурсів і передумов, які мають бути для цього залучені. У фінській моделі кіберзахищеного суспільства ролі уряду приділяється особлива увага — для забезпечення формування сприятливого середовища шляхом розвитку інфраструктури, вдосконалення законодавства та забезпечення доступності для всіх громадян.

Загалом Фінляндія має давню традицію партнерства між державним і приватним секторами, і цей комплексний підхід до безпеки поширюється також на сферу кібербезпеки. Механізми комплексної безпеки визначені в урядовій резолюції, яка встановлює принципи забезпечення життєво важливих функцій держави, таких як економічна стабільність населення та здатність суспільства

ефективно функціонувати. Є очевидним, що у Фінляндії найвищий рівень управління кібербезпекою здійснює уряд. Прем'єр-міністр очолює уряд і відповідає за підготовку та координацію питань, що належать до його компетенції. Попередні обговорення та узгодження відбуваються у міністерських робочих групах під головуванням прем'єр-міністра, а за потреби — на вечірніх засіданнях уряду та під час міжвідомчих переговорів. Уряд відповідає за формування політичних орієнтирів, стратегічних напрямів кібербезпеки та ухвалення рішень щодо ресурсів і умов, необхідних для її забезпечення. Жоден окремий суб'єкт чи група зацікавлених сторін не може самотійно забезпечити безпеку кіберпростору — і водночас кожен має свою частку відповідальності за її підтримання. Не лише уряди, а й організації всіх рівнів, а також окремі громадяни мають вживати заходів для захисту власних систем. Саме тому освіта та підвищення обізнаності відіграють вирішальну роль. Це передбачає проведення освітніх кампаній, а також підтримку розвитку та поширення навчальних програм із кібербезпеки в університетах і на ранніх етапах освіти [4].

Оновлена Стратегія кібербезпеки була прийнята урядом Фінляндії у жовтні 2024 і містить план розвитку кіберсистеми країни до 2035 року. Стратегічні цілі розподілені за чотирма напрямками: I Компетенція, технології, дослідження, розробки та інновації (RDI), II Готовність, III Співпраця та IV Реагування та контрзаходи. У структурі інформаційної політики Фінляндії особливе значення надається розвитку інформаційної компетентності та освіти громадян. В країні визнають, що формування медіаграмотності та навичок кібербезпеки є ключовим елементом захисту інформаційного простору. Як зазначається у документі, що компетенція у сфері кібербезпеки є базовою громадянською навичкою, і кожен член суспільства повинен мати змогу сприяти створенню більш безпечного цифрового середовища. Це підкреслює, що кожен громадянин не лише має володіти базовими знаннями з кібербезпеки, а й є частиною і учасником процесу забезпечення захисту інформаційного простору. Такий підхід безперечно сприяє збереженню статусу Фінляндії як країни з високим рівнем цифровізації. Також Стратегія містить спеціальний

план впровадження стратегії, який описує конкретні заходи для досягнення стратегічних цілей. Про серйозність та потужний стратегічний підхід до питання протидії кіберзагрозам Фінляндії свідчить і збільшення фінансування, зокрема на протидію кіберзагрозам із застосуванням штучного інтелекту. Згідно з аудитом, держава планує витратити «майже €300 мільйонів щорічно» на кібербезпеку [3]. Досвід Фінляндії демонструє, що системна, комплексна та орієнтована на громадян модель кібербезпеки здатна забезпечити високий рівень стійкості держави до сучасних загроз.

Як впливова та розвинена країна, Сполучені Штати Америки займають лідируючі позиції на світовій арені кібербезпеки. США активно формують і впроваджують національну політику, спрямовану на комплексний кіберзахист, включаючи оборону від кібератак та забезпечення безпеки критичної інфраструктури, урядових і військових інформаційних систем. Ключовим елементом політики США є партнерство між державними структурами, приватним сектором та міжнародними союзниками для протидії кібератакам, кіберзлочинності та інформаційним загрозам. Держава активно застосовує технології штучного інтелекту, системи моніторингу та аналізу даних для запобігання кібератакам і виявлення загроз у реальному часі. США також відіграють провідну роль у формуванні стандартів кібербезпеки в рамках НАТО та міжнародних організацій. Як і інші провідні держави, США діє згідно стратегічного плану, що затверджується на державному рівні у формі стратегії безпеки. Нову Національну стратегію кібербезпеки США було оголошено 2 березня 2023 року. Документ визначає п'ять основних напрямків, серед яких безпека критичної інфраструктури, боротьба з програмами-вимагачами, підготовка кіберфахівців та посилення ролі приватного сектору. Високопосадовці США зберігають у таємниці деталі методів протидії та покарання кіберзловмисників, оскільки військові операції у кіберпросторі часто носять закритий характер. Загалом, стратегічна ідея полягає у комплексному використанні розвідувальних даних у поєднанні з дипломатичними, фінансовими та правовими інструментами для ефективного усунення кіберзагроз [5]. Головне про це, що Міноборони США визнало Китай та

росію основними загрозами у кіберпросторі згідно положень Стратегії. Документ відображає оцінку загроз у кіберпросторі для національної безпеки США. Зокрема, КНР здійснює дії, пов'язані з викраденням конфіденційної інформації, що підриває військове панування та економічну стабільність США на глобальному рівні. російська федерація веде інформаційні операції, спрямовані на маніпулювання свідомістю та посягання на демократичні цінності й права людини в інтернеті. Для протидії РФ, Ірану, Китаю та КНДР США планує збільшити свій наступальний кіберпотенціал. У разі прямого військового конфлікту стратегія передбачає інтеграцію кібероперацій із діями традиційних військових сил: повітряних, сухопутних, морських і космічних. Стратегія передбачає також регулювання ринку систем і засобів захисту інформації, включно з уніфікацією устаткування та відбором дистриб'юторів. Крім того, документ закріплює право США вимагати фінансове відшкодування від осіб або організацій, відповідальних за кібератаки. Враховуючи стратегічну важливість кібербезпеки та її ключових складових, Уряд США у 2021 році запланував виділення \$5,4 млрд на забезпечення кіберзахисту. Згідно з інформацією, оприлюдненою на сайті Міністерства оборони США у розділі “DOD Releases Fiscal Year 2021 Budget Proposal”, ці кошти спрямовані не лише на підтримку оборонних та захисних заходів у кіберпросторі, а й на проведення наступальних операцій, а також на розробки у сфері штучного інтелекту, хмарних технологій та інноваційних рішень, що загалом оцінюється у \$9,6 млрд [12]. Після резонансних кібератак, як-от SolarWinds, Президент США Дж. Байден у травні 2021 року підписав виконавчий наказ про посилення федерального кіберзахисту. Серед основних вимог наказу – впровадження принципів «нульової довіри». Ця модель передбачає, що мережа скомпрометована, тому довіряти не можна нікому, навіть усередині периметра, тому жоден користувач чи пристрій не є довіреним за замовчуванням. У січні 2022 року Президент США підписав меморандум, який уточнив попередній виконавчий наказ та встановив конкретні терміни й заходи для керівників федеральних відомств. Ключовою вимогою цього меморандуму стало обов'язкове впровадження принципів «нульової довіри» (Zero Trust), як це

детально описано у стандарті NIST 800-207. Для негайної практичної реалізації цього принципу, у січні 2022 року відповідальне агентство Пентагону уклало контракт із компанією Booz Allen Hamilton на суму 7 мільйонів доларів. Метою контракту була розробка пілотного проєкту, відомого як Thunderdome, для прототипної реалізації «нульової довіри» в інформаційних мережах оборонного відомства. Цей прототип запланували створити протягом шести місяців [13].

Отже, політика інформаційної безпеки та кібербезпеки Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору є двома взаємодоповнюючими стовпами архітектури євроатлантичної безпеки, які ґрунтуються на спільних демократичних цінностях та принципі колективної стійкості. Досвід цих країн демонструє, що ефективна інформаційна політика та розвинена система кібербезпеки будується не лише на технічних рішеннях, але й на стратегічному плануванні, інституційній узгодженості та високому рівні інформаційної культури громадян. Головний урок для України полягає у необхідності побудови комплексної, інтегрованої та стійкої системи інформаційної та кібернетичної безпеки, здатної протистояти як зовнішнім, так і внутрішнім викликам. Європейський та трансатлантичний досвід підтверджує, що тільки поєднання інституційної спроможності, технологічного розвитку, суспільної стійкості та ефективних стратегічних комунікацій може забезпечити належний рівень інформаційної безпеки у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bruggemann M. Information policy and the public sphere: EU communications and the promises of dialogue and transparency. *Javnost – The Public, Journal of the European Institute for Communication and Culture*. 2010. Vol. 17. No 1. P. 5–22.
2. Contributors to Wikimedia projects. Lisbon Strategy - Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Lisbon_Strategy (date of access: 18.09.2025).

3. Finland's Cyber Security Strategy 2024–2035 / [Ministry of Transport and Communications]. Helsinki : Publications of the Government, [2024]. 70 p. (Publications of the Government ; 2024:19). URL: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/items/f37513ba-87a7-446b-9a35-4545c0330dff> (Дата звернення: 16.11.2025).

4. Lehto M., Linnell J. Cyber Security Capability and the Case of Finland. ECCWS 2016 – Proceedings of the 15th European Conference on Cyber Warfare and Security, Munich, 7 October – 8 July 2016. Munich, 2016. P. 182–190.

5. National Cybersecurity Strategy | ONCD | The White House. The White House. URL: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/oncd/national-cybersecurity-strategy/> (date of access: 19.11.2025).

6. NATO's approach to counter information threats. Site name seo. URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/wider-activities/natos-approach-to-counter-information-threats?selectedLocale=uk> (date of access: 29.11.2025).

7. Strategia bezpieczeństwa cybernetycznego Unii Europejskiej: otwarta, bezpieczna i chroniona cyberprzestrzeń. Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu ekonomiczno-społecznego i Komitetu regionów 7.02.2013 r. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52013JC0001>.

8. Белоусова Н. Б., Афанасьева П. А. Основні вимоги НАТО щодо забезпечення безпеки інформаційного простору. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Т. 1, № 102. С. 195–202.

9. ДИРЕКТИВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ І РАДИ (ЄС) 2022/2555 від 14 грудня 2022 року про заходи для високого спільного рівня кібербезпеки на всій території Союзу, внесення змін до Регламенту (ЄС) № 910/2014 та Директиви (ЄС) 2018/1972 та скасування Директиви (ЄС) 2016/1148 (Директива NIS 2) : Директива Європ. Парламенту та Ради Європ. Союзу від 27.12.2022 № L 333/80. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9a3_001-22#Text (дата звернення: 07.10.2025).

10. Ільницька У. В. ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНА ПОЛІТИКА НАТО ТА ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ

КОМУНІКАЦІЙ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ. Військово-науковий вісник. 2022. № 37. С. 194–214. URL: <https://doi.org/10.33577/2313-5603.37.2022.194-214> (дата звернення: 19.11.2025).

11. КАВИН С. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ. Європейські перспективи. 2022. № 2. С. 131–138. URL: <https://doi.org/10.32782/ep.2022.2.20> (дата звернення: 18.09.2025).

12. Стежко С., Шевченко Т. Сучасний досвід США у сфері забезпечення кібербезпеки. Інформація і право. 2021. № 2(37). С. 139–144.

13. Учасники проектів Вікімедіа. Модель з нульовою довірою – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Модель_з_нульовою_довірою (дата звернення: 19.11.2025).

Автор – Пучко Яніна,
здобувач магістерської програми
спеціальності «Політологія»,
Науковий керівник – Матвієнків Світлана,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук

Капітов Олег

ФЕОДАЛЬНА СИСТЕМА КНЯЗІВСТВ РУСІ XI – XIII СТ.: СТРУКТУРА, ЕВОЛЮЦІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ

У статті досліджено дискусійність поняття феодалізму в контексті Русі та специфіку розвитку її соціально-політичної системи. Проаналізовано

еволюцію князівського землеволодіння, формування удільної системи й політичну роздробленість, що спричинила складні взаємини між князівськими центрами.

Ключові слова: Русь, феодалізм, політична роздробленість, соціальна структура.

Питання феодалізму на теренах Русі залишається дискусійним, адже сам феномен сформувався під впливом західноєвропейських історичних процесів. Тому застосування класичних характеристик європейського феодалізму до східнослов'янського середньовіччя не завжди є коректним. Частина дослідників наголошує, що на Русі не існувало «класичного» феодалізму, а політична система розвивалась за власним, «східноєвропейським» варіантом, де важливу роль відігравала взаємодія князя, дружини, боярства і громади. Однак низка ознак феодального ладу — зокрема децентралізація, поділ влади та наслідування земель у формі васальної залежності — усе ж були притаманні Русі, хоч і у більш гнучкій формі.

Дослідження феодальних відносин та соціально-політичної структури Русі є актуальним, оскільки дозволяє глибше зрозуміти механізми формування державності та причини політичної децентралізації у XI–XIII ст. Саме в цей період закладаються основи земельних відносин, васально-службових зв'язків та соціальної ієрархії, які визначали розвиток руських князівств і впливали на подальшу історичну еволюцію регіону. Аналіз феодальної системи Русі дає змогу по-новому осмислити як внутрішні чинники міжусобних конфліктів, так і особливості взаємодії між князями, боярством та залежним населенням, що становить значну цінність для сучасних історичних досліджень.

Метою дослідження є комплексний аналіз процесу формування феодальної системи Русі, її соціальної структури та взаємозв'язку між земельними відносинами, політичною організацією та міжкнязівськими конфліктами у XI–XIII століттях. Дослідження спрямоване на виявлення особливостей руського феодалізму, його відмінностей від західноєвропейської моделі та ролі боярства й князівської влади у формуванні удільної системи та посиленні політичної

роздробленості.

Термін «феодалізм», який увійшов у науковий обіг у XVIII ст., походить від латинського «feodum» — земельне надання в обмін на службу. Цим словом у ранньому середньовіччі, германські народи називали земельна надання, або грошову винагороду, в обмін на військову службу. Єдиного визначення феодалізму в науці не існує, проте загальноприйнятим є розуміння феодалізму як системи ієрархічних відносин, побудованої на земельній власності, васалітеті та військовій службі. В українській історіографії феодальні відносини традиційно простежують від X до XVIII ст., що пов'язано з радянською концепцією «суспільно-економічних формацій». Часто слово «феодалізм» виступає синонімом до слова «Середньовіччя». Основна думка, яка підтверджує існування повноцінних феодальних відносин у контексті Русі, полягає у практиці роздачі земельних наділів за службу [7, с. 284].

Феодальна політична система була характерною для Середньовічної Європи, але на Русі вона набула специфічних форм. Її сутність полягає у децентралізованій політичній системі, де верховна влада розділяється між великими землевласниками. Суть феодалізму полягає в децентралізованій політичній системі, де верховна влада розділяється між великими землевласниками, тобто феодами, та підлеглим населенням, при цьому зберігається формальна залежність від сюзерена. Виділяючи основні риси феодалізму, то можна говорити про ієрархію землеволодіння, залежність селян, зв'язок землі зі службою та переважання натурального господарства. У Русі ці ознаки існували, але з великим набором локальних особливостей: домінування продуктової ренти, значного впливу громади, постійних удільних конфліктів та нерівномірності економічного розвитку [3, с. 58–59].

Формування феодальних відносин безпосередньо пов'язане з еволюцією князівського землеволодіння, яке виникло внаслідок поступового переходу від племінної власності до ранньофеодальної. Вже з X ст. земля дедалі частіше сприймається як приватна власність князя і його роду [1, с. 117]. Князівські волості сформувалися шляхом об'єднання різних володінь — сіл, містечок, земельних маєтків. До XII ст. князівський домен значно розширився, а його

основу складали міські осередки. Важливим процесом стало приєднання до князівського фонду земель бояр, що активно розвивалося зі зміцненням васальних стосунків. Еволюція князівського домену відіграє основну роль у феодалізації Руської держави [13, с. 37].

Фундаментальним елементом адміністративного устрою Русі стала удільна система, яка остаточно оформилася в добу роздробленості та уособлювала собою часткову політичну та економічну автономію окремих гілок князівської влади. Уділи виникали через поділ територій між гілками династії згідно з «лествичною» системою Ярослава Володимировича. Кожне удільне князівство мало власного князя, який виконував функції керівника, а також збирав данину, утримував військо і загалом організовував оборону. Формально вони визнавали владу Києва, однак у реальному політичному житті часто діяли самостійно, укладаючи союзи та ведучи війни між собою. Деякі з цих уділів поступово перетворювались на потужні політичні центри: Володимиро-Суздальське, Галицьке, Чернігівське князівство неодноразово боролись за гегемонію в державі Рюриковичів.

Остаточно поділ держави на окремі уділи закріпив Любецький з'їзд, який виник в результаті компромісу між Великим київським князем та меншими гілками династії. Але не дивлячись на це, все ще зберігалась традиційна ієрархія феодальної залежності, київський князь номінально залишався головним сюзереном Русі. Удільна система спонукала до збереження спадкової влади Рюриковичів, проте також розвіювала державні ресурси та посилювала процес децентралізації політичної влади [4, с. 6].

Якщо проаналізувати характер взаємин між удільними князівствами впродовж XI–XII ст., можна стверджувати, що вони відзначалися складністю, суперечливістю та частими конфліктами. Хоча всі князі належали до однієї династії і мали спільну зацікавленість у захисті від зовнішніх загроз, на практиці між ними постійно точилася боротьба за престиж, владу та панівне становище. Джерелом цих суперечок виступали як відсутність чітко унормованої системи престолонаслідування, так і особисті амбіції окремих князів, які прагнули розширити власний політичний вплив і домінувати над

іншими членами роду.

Найгостріше суперечності проявлялися між найбільшими політичними центрами Русі — Володимиро-Суздальським, Чернігівським, Галицьким та Київським князівствами. Кожне з них претендувало не лише на регіональне лідерство, а й на визначальний вплив над усією державою, що неминуче загострювало суперництво. Князі цих земель нерідко вступали у тимчасові союзи, однак такі угоди швидко втрачали чинність одразу після досягнення тактичних вигод.

Показовим прикладом цього є міжусобна війна 1146–1154 рр., коли чернігівські Давидовичі то підтримували Ізяслава Мстиславича, то переходили на бік Юрія Довгорукого, фактично посилюючи конфлікт між претендентами [3, с. 418]. Такі непостійні політичні маневри не лише ускладнювали перебіг конфлікту, а й фактично поглиблювали боротьбу між претендентами на київський престол, що зрештою сприяло подальшому посиленню політичної фрагментації Русі.

Такі суперечки між удільними центрами часто переростали в тривалі війни, що лише послаблювали державу й унеможливлювали будь-яку реальну консолідацію сил перед зовнішніми ворогами. Після смерті Ярослава Володимировича процес поділу земель між окремими князівськими гілками значно прискорився: до середини XII ст. на території Русі вже існувало приблизно п'ятнадцять великих князівств. Кожне з них вело майже автономну політичну й економічну діяльність. Проте показовим є те, що зі зростанням феодальної роздробленості дедалі частіше з'являлися заклики до єдності й злагоди серед князів. Це свідчить про те, що навіть за умов дроблення політичного простору роздробленість не сприймалася як остаточний розпад Русі. Таким чином, удільна система істотно підірвала політичну єдність, але не ліквідувала її повністю [14, с. 42].

Не всі дослідники підтримують твердження про існування близько п'ятнадцяти самостійних князівств, що нібито сформувалися впродовж XII ст. Наголошується, що удільні князівства не були новим явищем доби роздробленості: вони виникли ще на ранньому етапі становлення державності

Рюриковичів і з самого початку функціонували як окремі політичні одиниці. Князівства XII ст. не відзначалися ані політичною, ані територіальною стабільністю, тому їх не можна розглядати як своєрідну «заміну» єдиної держави. Центром Русі й надалі залишався Київ — провідний економічний, релігійний та політичний осередок, що зберігав свою роль до самого падіння під час монгольського штурму 1240 року.

Також існує погляд, що в рамках Русі існувала політична система, побудована на васальних відносинах та різних формах данинних зобов'язань. Державність у широкому розумінні продовжувала існувати на цих землях до 1230-х рр., хоча й зазнавала модифікацій, пристосовуючись до нових умов. Отже, процес роздроблення варто розглядати не як раптовий крах державної структури, а як закономірний результат еволюційного розвитку феодальної системи. Новий рівень феодальних відносин справді сприяв зростанню автономії окремих уділів, однак при цьому не знищив складної системи васально-ієрархічних зв'язків, що продовжували пов'язувати князівські центри між собою [12, с. 209].

Процес формування феодального стану на Русі, зокрема становлення боярства як провідного прошарку знаті, був тісно пов'язаний із розвитком удільної системи та князівського землеволодіння загалом. Бояри мали визначальне значення у створенні політичної структури Руської держави. Існувало два основні шляхи формування верстви руського боярства у XI–XIII ст.: перший — дружинники, які осіли на землі, та другий — великі місцеві землевласники, що вступали у князівський васалітет.

Розглядаючи процес накопичення великих земельних володінь, можна виділити такі методи: захоплення та підпорядкування земель, освоєння нових територій за рахунок залежних селян (наприклад, холопів). У контексті боярського васалітету слід зазначити, що чітких юридичних норм, характерних для західноєвропейської феодальної системи, тут не існувало. Водночас передбачалися взаємні обов'язки: князь надавав землю і забезпечував захист у обмін на підтримку бояр у питаннях державного значення [13, с. 42].

Свідчення про земельні володіння бояр і дружинників почали більш

активно з'являтися з 40-х років XII століття. Саме в цей період, коли політична роздробленість стала повноцінною, бояри почали посідати помітне місце на історичній та політичній арені. За умов ослаблення влади великого князя та посилення ролі місцевих правителів, боярство поступово перетворюється на одну з ключових соціальних груп, чий вплив відчутно зріс як у внутрішньополітичному житті, так і в управлінні землями. Посилення земельної власності бояр та їх активніша участь у політичних процесах були прямим наслідком децентралізації держави [9, с. 99].

Боярство в Руській державі не було однорідним соціальним явищем, залежно від конкретного князівства змінювалися статус, роль і вплив бояр. Наприклад, у Київському князівстві бояри тісно пов'язані з князівською верхівкою та виконували функції радників і адміністративних управлінців. На північно-східних територіях Русі, навпаки, бояри перебували у значно більшій залежності від князя, а їхня самостійність була обмеженою, що свідчить про більш жорстку централізацію влади. Новгородські землі відзначалися своєю специфікою: там боярство поступово перетворювалося на панівний стан республіканського типу, створюючи своєрідну аристократичну владу. Часто управління зосереджувалося в руках посадників, як, наприклад, новгородський Твердислав на початку XIII століття, який фактично монополізував владу [11, с. 53].

Найбільш характерну та цікаву ситуацію можна спостерігати на історичних землях Галичини, де боярство часто відігравало ключову роль у політичній боротьбі XII–XIII століть. Галицькі бояри володіли значними земельними масивами, контролювали скарбницю та іноді виступали як «виборці» князя. Літописи фіксують випадки, коли галицьке боярство декілька разів вигнало князя або навпаки запрошувало нового правителя. Найяскравішим прикладом є Володислав Кормильчич, який проголосив себе князем у 1213 році [6, с. 100]. Цікавою ілюстрацією подальших процесів є події XIV століття, коли після смерті останнього Галицько-Волинського князя на престол зійшов Дмитро Дедько, хоча на цей процес впливали й іноземні держави [5, с. 271].

У дослідженнях істориків часто зустрічається різко негативна оцінка галицького боярства, яке нібито активно сприяло децентралізації князівської влади і доводило ситуацію до меж «боярської анархії». Проте не слід забувати про важливу функцію боярського служіння: боярин постійно перебував при князівському дворі, виконував необхідні державні обов'язки та здійснював управління землями. Відтак, боярство як соціальний клас відіграло не менш значну роль у становленні феодальної системи, ніж сам князь [10, с. 47].

Майнова нерівність і розвиток приватної власності сприяли формуванню різних соціальних верств, що стали основою феодальної системи держави. Суспільство Русі не було однорідним, і в умовах розпаду первіснообщинного ладу та становлення феодалізму на цих землях сформувався чіткий соціальний поділ. Центральним елементом феодальної організації було залежне населення, яке забезпечувало економічну базу влади князів і бояр. Можна побудувати умовну «класову піраміду», на верхівці якої перебував князь, далі йшли боярство, дружина, духовенство, міщани та селяни.

Якщо наголосити на тому, що основою економіки Руської держави було орне землеробство, стає зрозумілим, що ключову роль у господарському житті відіграло селянство. Воно також не було однорідним. Найчисельнішою групою були смерди — вільні селяни, які сплачували податки. Далі йшли тимчасово залежні селяни: закупи, що опинялися у залежності через позику (купу), та рядовичі, які укладали договір (ряд) на відпрацювання боргу. Найменш захищеною верствою були холопи — повністю залежні особи, фактично раби, які вважалися власністю феодала і не мали прав. Усі ці групи забезпечували феодалів доходом та виконували основну роботу в сільському господарстві. Залежне населення мало значення не лише в економічній сфері, а й слугувало інструментом зміцнення влади землевласників [8, с. 65–66].

Процес формування феодальних відносин тривав довго і проходив поступово. Уже в IX столітті на Русі з'являлися елементи експлуатації слов'янського населення через збір данини — «полюддя». У X столітті князі почали контролювати все більші масиви земель, що поступово призводило до становлення вотчинного землеволодіння. В XI столітті остаточно сформувалися

нові соціальні верстви — боярство та Церква. З розвитком феодалізму ієрархічна структура суспільства ускладнювалася, а процес диференціації залежного селянства, про який згадувалося раніше, ставав більш помітним.

Не менш важливим залишалося значення землі як головного засобу економічного розвитку та впровадження феодальних відносин. Земля слугувала не лише джерелом матеріального забезпечення для феодалів, а й головним інструментом політичного та соціального впливу. Право на володіння землею давало змогу збирати ренту з селянства. На початковому етапі основною формою ренти була натуральна, у вигляді «полюддя», коли селяни сплачували податок продуктами власного господарства. Поступово, із захопленням общинних земель формується відробіткова ренти (яка передбачала виконання певних робіт на користь землевласника), а з розвитком товарно-грошових відносин з'являється грошова рента, яка згодом стає найбільш поширеною. Ця форма дозволяла ефективніше акумулювати ресурси, використовувати їх для утримання військової сили, зміцнення господарства та розвитку міст. Таким чином, еволюція ренти відображала не лише економічні зміни, а й поступове ускладнення феодальної системи, формування нових соціальних ієрархій та посилення ролі землі як головного важеля влади [2, с. 69].

На XI століття землеволодіння на Русі поділялося на два основні типи: умовне (помістя), яке надавалося у тимчасове користування під час служби у князя, та безумовне (вотчина), що передавалося спадково в межах роду і поступово ставало основою економічної могутності феодалів. Ці форми землеволодіння відображали характер відносин між князем і феодальною знаттю. Упродовж X–XII століття поступово формуються васальні відносини: за службу князь надавав право користування землею, точніше — право стягувати податки з населення, що і становило основу умовного землеволодіння [8, с. 66].

У процесі послаблення князівської влади та децентралізації політичного режиму все більшу роль у державі почала відігравати феодальна вотчина, яка передавалася у спадок. Остаточне формування вотчинної землі відбулося в XII — на початку XIII століття. Існували різні її типи: боярська, церковна та

князівська. Населення, що проживало на цих землях, мусило не лише сплачувати данину державі, а й оплачувати користування землею або відпрацьовувати панщину. У порівнянні з європейськими державами процес феодалізації на Русі проходив повільніше та мав специфічні особливості. Це зумовлювалося тим, що слов'яни не проходили повноцінного рабовласницького етапу, а феодальні відносини зароджувалися на базі первіснообщинного ладу [8, с. 67].

Військово-службовий характер феодальних відносин відігравав значну роль у становленні феодальної системи Русі. Він проявлявся у тісному зв'язку між отриманням землі від князя та обов'язком несення військової служби. Тобто володіння землею рідко було «пасивним» і завжди передбачало відповідальність у вигляді військових зобов'язань. Бояри, які отримували землю від князя, мали бути готові брати участь у військових походах на підтримку свого сюзерена. У цих відносинах можна простежити ієрархічну модель, подібну до західноєвропейської феодальної системи. Землі здебільшого надавалися саме за військову службу, тобто служба у князівській армії була одним із найшвидших шляхів до здобуття земельної власності. Цей принцип мав особливу актуальність у періоди міжусобних війн. Якщо на початкових етапах державності Русі говорили про «дружинний» тип організації, то з часів Ярослава Володимировича формуються власне феодальні землеволодіння, де ключову роль відіграють вихідці з боярського оточення.

Узагальнюючи, зауважимо, що феодальна система, яка склалася на Русі у XI–XIII століттях, стала основою соціально-економічної та політичної організації держави Рюриковичів. Вона передбачала ієрархічну структуру земельного володіння, де феодали контролювали не лише території, а й населення, яке на них проживало. Економічну основу становило натуральне господарство, засноване на праці селян — смердів, закупів, рядовичів та холопів. Головним джерелом багатства була земля, яка водночас слугувала інструментом політичного впливу, а її розподіл залежав від військово-службових відносин між князем та його оточенням.

Удільна система, що розвивалася на базі родового землеволодіння, сприяла

адміністративному впорядкуванню великих територій Русі, проте водночас посилювала децентралізацію, яка переростала у масштабні міжусобні війни між князями. Порівняно з європейськими державами, феодальна система Русі мала свої особливості, але загалом вона одночасно забезпечувала певну стабільність і водночас була джерелом політичної фрагментації, що логічно витікало з еволюції феодалізму.

Особливо гострими стали конфлікти між найвпливовішими політичними центрами — Київським, Чернігівським, Галицьким та Володимиро-Суздальським князівствами. Тимчасові союзи, які укладали князі, швидко руйнувалися під тиском особистих амбіцій та прагнення до зміцнення власної влади. Взаємні переходи союзників із табору в табір лише поглиблювали міжусобні війни й остаточно підривали механізми загальноруської політичної координації.

Таким чином, формування феодальної системи на Русі мало подвійний характер: з одного боку, воно сприяло економічному розвитку, становленню соціальної ієрархії та адміністративному впорядкуванню територій; з іншого — зумовило політичну децентралізацію та фрагментацію держави. Ці суперечливі процеси стали основою для подальшої еволюції Русі в умовах зростання регіональних центрів та ослаблення центральної влади, що врешті-решт підготувало ґрунт для кризи єдності й змін, які визначили історичну долю східнослов'янського світу в наступні століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоцерківський В. Я. Історія України: навчальний посібник. 3-тє вид. Київ : Центр учб. літ., 2007. 536 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : «Академвидав», 2002. 656 с.
3. Брайчевський М. Ю. Вибране. Упоряд., передм., наук. редагування і анот. ім. покажч. Ю. В. Кухарчук. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. Т. 1 :

Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі. 720 с.

4. Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. історико-генеалогічне дослідження. ред. Я. Д. Ісаєвич. Львів : Ін-т українознавства ім. і. Крип'якев. НАН України, 1996. 256 с.
5. Волощук М. Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовика I. *Княжа доба: історія і культура*. 2012. № 6. С. 269–279.
6. Галицько-Волинський літопис: текстологія. за ред. О.П. Толочка; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2020. 929 с., 18 с. іл.
7. Енциклопедія історії України : в 10 т. Голова редкол. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2013. Т. 10 : Т - Я. 784 с.
8. Історія українського суспільства : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. І. Д. Дудко та ін. Київ : Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьм., 2011. 597 с.
9. Котляр М. Ф. До проблеми настання феодальних відносин у східнослов'янському світі. *Український історичний журнал*. 2013. № 6. С. 58–71.
10. Котляр М. Ф. Князі-ізгої та удільна роздробленість на Русі. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 4–20.
11. Новгородський перший літопис. litopys.org.ua. URL: <http://litopys.org.ua/novglet/novg.htm>
12. Толочко П. П. Київська Русь. Київ : Абрис, 1996. 360 с.
13. Юшков С. В. Нариси з історії виникнення і початкового розвитку феодалізму в Київській Русі / ред. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 1992. 352 с.
14. Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Генеза, 1997. 380 с.

Автор – Капітов Олег,
здобувач магістерської програми
спеціальності «Історія та археологія»
Науковий керівник – Кардаш О.Н.,
доктор філософії з історії та археології, асистент

Дуда Вячеслав

РОЛЬ ВІЙСЬКОВОЇ УНІФОРМИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ТА КУЛЬТУРІ

Формування національної ідентичності нерозривно пов'язане з візуальними символами, які відіграють важливу роль у репрезентації державності, ідеології та колективної пам'яті. Військовий однострій, як елемент матеріальної культури та складова державного символічного апарату, є потужним інструментом формування образу нації. В українському контексті еволюція військового однострою відображає не лише функціональні потреби армії, а й глибокі політичні трансформації, боротьбу за незалежність, самовизначення та збереження історичної тяглості.

Український військовий одяг пройшов складний шлях – від козацьких строїв XVI–XVIII століть до уніформи сучасних Збройних Сил України. Кожен історичний період – час УНР, визвольних змагань, період радянської доби, час незалежної України – залишив свій відбиток у зовнішньому вигляді українського воїна. Однак однострій – це не лише форма, тканина чи фасон. Це – знаковий комплекс, у якому візуалізується національний дух, політична ідеологія, військова традиція та прагнення до самостійності.

Особливої актуальності дослідження набуває в умовах сучасної російсько-української війни, коли питання національної ідентичності, символіки та самопозиціонування на міжнародній арені постають із новою силою. Однострій сучасного українського військовослужбовця стає не лише засобом захисту чи впізнаваності, а й символом опору, гідності, єдності та нової європейської ідентичності, дослідження візуального образу українського військового набуває не лише історичного, а й суспільного значення. Вивчення військового однострою як культурного феномена дозволяє глибше осмислити ідентичність сучасного українця та держави в цілому.

Однострій часто є носієм політичної символіки. Наприклад: однострій УПА включав елементи традиційного українського вбрання та символіку національного спротиву; Радянська військова форма трансливала культ держави, централізованої влади та "червоної" ідеології; Сучасні ЗСУ поєднують елементи НАТО-стандарту з українською етнографічною стилістикою (шеврони, тризуб, патріотичні написи).

Таким чином, уніформа перетворюється на «мову влади», де кожен елемент – не просто декоративний, а глибоко значущий.

Уніформологія та політична символіка – ключові інструменти візуальної та ідеологічної репрезентації влади. Їх дослідження дозволяє глибше зрозуміти, як матеріальні об'єкти впливають на колективну свідомість, формують ідентичність та легітимізують політичні процеси. В умовах гібридної війни та інформаційної боротьби символи набувають ще більшого значення, стаючи не лише атрибутами, а й зброєю в ідеологічному полі бою.

Однострій та політична символіка здавна слугували не лише зовнішнім вираженням належності до певної соціальної чи владної структури, але й потужними комунікативними засобами. Їхній вплив на свідомість громадян проявляється у формуванні колективної ідентичності, мобілізації суспільства та закріпленні певних цінностей. Вивчення цих феноменів є актуальним як для аналізу історичних процесів, так і для розуміння сучасної політичної культури.

Розпочати дослідження еволюції українського військового однострою бажано з короткого теоретичного екскурсу, який пояснив би, що саме ми

розуміємо під «військовим одностроєм», як називається дисципліна, що вивчає однострій та що таке політична символіка тощо. Для всебічного огляду термінів буде наведено визначення з декількох джерел.

За визначенням Є. Славутича: «Військовий однострій (форма одягу, уніформа) – однорідний за конструкцією і строго регламентований за зовнішнім виглядом військовий одяг. Комплект предметів військового обмундирування, спорядження і знаків розрізнення, встановлених для особового складу збройних сил держави» [5, с.375].

У своїй праці М.Слободянюк вказав, що «Форма одягу у військовій справі – це загальна назва всіх предметів військового обмундирування, спорядження і знаків розрізнення (які є складовою частиною спеціального одягу – уніформи), прийнятих для особового складу збройних сил держави» [6, с.11].

Також для позначення військового однострою, як в історичній площині так і в сучасності, можуть застосовуватися терміни «барва», «мундир», «обмундирування». В український науковий обіг дані терміни ввів дослідник Є.Славутич у своїй праці «Військовий костюм в Українській козацькій державі: Уніформологічний словник». Розглянемо визначення цих термінів.

Барва (термін запозичено зі середньопольської мови поч. XVI – сер. XVIII ст. *barwa* «мундир, ліврея; колір, барва», від середньовісньонімецької мови *varwe*, давньовісньонімецької мови *farawa* «колір, барва»; термін уперше засвідчений у другій половині XVI ст.) - затверджений (приписаний) для військових комплект уніфікованих предметів обмундирування, власне уніформа, мундир. У вузькому значенні слова під барвою розумівся суконний спідній чи верхній каптан визначеного кольору і фасону, що ніс інформацію про рід війська, підрозділ, професію (вид служби) і чин або посаду власника [4, с.16-17].

Мундир (через російську мову мундирь запозичено з німецької *Montúr*, *Montíerung*, *Mundierung* «обмундирування, спорядження», від французької мови *monture* «спорядження, постачання; збирання», що є похідним від *monter* «постачати, екіпірувати; складати, збирати; підіймати»; нім. *Montúr* виводять також від іспанської *montura* «кавалерійське спорядження» або від італійської

montura «форма одягу», які відповідають французькому monture «спорядження») - комплекс офіційно встановлених (приписаних) предметів обмундирування для військових і цивільних службовців [14, с.34-35].

Термін увійшов до українського лексикону через російську мову на початку XVIII ст. і з того часу почав уживатися паралельно з традиційною назвою *барва*.

Обмундирування (похідне від дієслова умундировать (мундировать) < польською Umundurować (mundurować) «прибрати (одягнути) службовців у мундир»; форма обмундируваніє, очевидно, запозичена з російської мови (рос. обмундирование походить від дієслова обмундировать «обмундирувати») - комплект форменого одягу військовослужбовців [4, с.49].

У Радянському Союзі вживався термін «Військова форма одягу - як комплект предметів військового обмундирування, спорядження та відзнак військовослужбовців, встановлених для особового складу збройних сил держави» [1, с.782]. В свою чергу термін «обмундирування» визначався як узагальнена назва предметів форменого одягу військовослужбовців, що має особливі відмітні ознаки: встановлений колір, конструкцію (крій), знаки розрізнення, гудзики та ін. [1, с.497].

На сучасному історичному етапі поняття однострій або військової форми одягу визначено законодавством України. Так, Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ (в редакції від 17.01.2025) визначено що: «Військова форма одягу - комплект одноманітних за конструкцією та регламентованих за зовнішнім виглядом предметів одягу, взуття та окремих видів спорядження, встановлений для військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань. Знаки розрізнення військовослужбовців - знаки (погони, нарукавні та нагрудні знаки, знаки на спині; знаки на головних уборах, зокрема кокарди, емблеми, орнаменти; гаптування; канти і лампаси; гудзики з символікою) на форменому одязі, призначені для позначення військових звань, посад, приналежності до держави, військового формування, виду Збройних Сил України, роду військ, служб, військових частин (підрозділів)» [2].

Згідно наказу МВС України від 12.09.2017 № 772 «Про затвердження Порядку забезпечення поліцейських одностроєм» **однострій** це - загальна назва форменого одягу поліцейського, що складається з предметів, які видаються в тимчасове користування для виконання службових завдань, тренувань, навчань, занять тощо (інвентарне майно), та предметів особистого користування, які видаються в постійне користування і не використовуються як інвентарне майно [4].

Офіційно прописана форма одягу вказує на належність її носія до збройних сил певної держави і військової одиниці, виду і роду військ, позначає службову категорію, посаду і військове звання його власника. Форма складається з предметів обмундирування, спорядження і знаків розрізнення, встановлених для військовослужбовця. Ці складові уніформи в їх історичному розвитку є об'єктом вивчення військової уніформології.

Уніформологія (одностроезнавство, уніформознавство, уніформістика, мундирознавство) - спеціальна історична дисципліна, що вивчає генезу, зміни та еволюцію обмундирування, спорядження та знаків розрізнення особового складу збройних сил, правила їх носіння, а також їх утилітарні та символічні функції [5, с.343].

В більш ширшому значенні уніформологія вивчає різні види форм одягу, крім військової, це державна, спеціальна, духовна, орденська, придворна тощо.

Уніформологія є окремим розділом військової символіки. За визначенням М.Слободянюка під поняттям військової символіки слід розуміти все, що використовується у військовій справі і має не конкретно предметний, а символічний зміст. Також ним визначено структуру військової символіки, яка складається з емблематики та уніформології. Військова емблематика в свою чергу складається з військової емблематики, військової геральдики, військової фалеристики, військової сфрагістики та військової вексилології [6, с.10-11].

Політична символіка – це система знакових форм, за допомогою яких передаються політичні ідеї, влада, цінності та ідеологія. До політичної символіки належать: прапори, герби, гімни; політична уніформа та атрибутика (значки, стрічки, кокарди); архітектурні символи влади (парламенти,

монументи); візуальна мова пропаганди (плакати, кольори, логотипи партій). Однією з функцій політичної символіки є мобілізаційна, яка стимулює підтримку, лояльність, патріотизм.

Політичний символізм є невід'ємною частиною ідеології, політики, культури. Специфічною особливістю політичної символіки є її знаковість. Вона синтезує в собі різні знакові системи та їхню ієрархію, застосовуючись у політичних цілях. Символічні атрибути влади містять усе, що пов'язано з даною політичною системою, її історією, дійсністю й майбутнім. Особливо багато символіки використовують армія, державні служби, суди, прокуратура тощо.

Політична символіка складається із різного роду знакових систем, які мають різне політичне значення і обслуговують політичний процес властивими їм засобами. Політичними символами можуть бути люди, речі, явища тощо. Властивістю таких символічних знаків є лаконічність, однозначність, виразність, простота, ясність, доступність, розрахунок на масове сприйняття.

Політична символіка має складну структуру і включає кілька основних знакових систем політичного процесу. Відповідно до предмету дослідження нас цікавить типологія за функціональним призначенням і структурними особливостями, а саме: національно-державні та партійні символи і емблеми (герб, прапор, гімн тощо) та відзнаки (знаки влади, рангів, політичної ієрархії, ордени, медалі, значки, титули, форма одягу тощо).

Історичний розвиток українського військового однострою демонструє глибоку й багатовимірну взаємодію між матеріальними характеристиками військового вбрання та ідеологічними, культурними й політичними смислами, які супроводжували його в різні епохи. Дослідження показало, що військовий однострій в Україні ніколи не був лише функціональним одягом — він послідовно виконував роль символічного коду, що відображав стан державності, характер політичних трансформацій і рівень національної самоусвідомленості суспільства.

Простеження еволюції однострою від козацьких формувань до стрілецьких підрозділів початку XX століття і сучасних Збройних Сил України дозволило

виявити сталі елементи й переломні моменти, які формували унікальний візуальний та ідеологічний образ українського воїна. Уніформа часто ставала виразником національної ідеї у періоди боротьби за державність: жупан і козацькі шапки символізували автономію та військову демократію Гетьманщини; мазепинка та однострої УНР і УГА виступали знаками модерної української армії; символіка УПА набула значення естетики спротиву та непокори тоталітарному режиму.

Політичні зміни – імперське підпорядкування, спроби відродження державності, радянське насильницьке нівелювання національної традиції, здобуття та зміцнення незалежності – безпосередньо впливали на візуальний образ українського солдата. Відмова від радянських стандартів після 1991 року, а особливо після 2014 року, відкрила шлях до системного переосмислення зовнішнього вигляду військових: уніформа ЗСУ набула поєднання функціональності, тактичності та символічної виразності, заснованої як на сучасних військових стандартах, так і на історичній тягlostі. Повернення мазепинки, використання тризуба, розробка нових знаків розрізнення – усе це підкреслює прагнення України до власної ідентичної мілітарної традиції.

У сучасному суспільстві військовий однострій став центральним елементом формування національної свідомості, уособлюючи ідеї свободи, мужності та спротиву агресії. Після початку повномасштабного вторгнення росії у 2022 році цей символізм набув безпрецедентної сили: український однострій став маркером не лише професійності та бойової готовності, а й ширшого цивілізаційного вибору – боротьби за демократичні цінності та право на існування української нації. Однострій сучасного українського воїна впізнаваний у світі й формує позитивний міжнародний образ держави, демонструючи її здатність відстоювати власну незалежність і бути суб'єктом глобальної безпеки.

Таким чином, український військовий однострій трансформувався з практичного елементу забезпечення війська у потужний носій політичного символізму. Він відображає шлях України – від боротьби за незалежність до утвердження себе як європейської, самобутньої держави. В сучасних умовах

війни та глобальних викликів однострій став не лише зовнішньою формою, а й знаком єдності, стійкості та гідності українського народу.

Серед кола спеціальних історичних дисциплін саме уніформологія – спеціальна історична дисципліна, що вивчає генезу, зміни та еволюцію обмундирування, спорядження та знаків розрізнення особового складу збройних сил та правоохоронних органів, правил їх носіння, а також їх утилітарні та символічні функції, - допомагає визначити оптимальні варіанти сучасного форменого одягу для українських вояків та правоохоронців з урахуванням як загальноприйнятих світових зразків, побудованих за принципом раціональності, враховуючи сучасні вимоги повсякденної та бойової служби, так і національних українських історичних традицій та досвіду.

Без належного знання атрибутів історичного військового костюма, як особливої знакової системи, їх витоків та еволюції, практичного та символічного значення, а також порушення широкого кола міждисциплінарних знань неможливо провести і вірогідну реконструкцію історичних зразків мундирів для поповнення музейних експозицій, а також достовірно відтворювати історичне минуле засобами образотворчого, театрального та кіномистецтва.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні міждисциплінарного аналізу українського військового однострою як складової культурної політики, засобу формування національної пам'яті та інструменту державної комунікації.

Нажаль, військова уніформологія, як напрямок досліджень в галузі СІД, не досить розроблена як практично, так і теоретично, однак є досить важливою через унікальність інформації та її екстраполяції на інші сфери історичних знань, без яких неможливе достовірне тлумачення й розуміння більшості типів історичних джерел, зокрема - вербальних та іконографічних. Результати досліджень у цій сфері знань можуть розширити наші знання не тільки власне про військовий костюм, а й про службові, економічні, міжетнічні відносини,

воєнний побут, культурні взаємовпливи, пріоритети і, навіть, військове мистецтво різних періодів історії української держави.

Порівняльний аналіз одностроїв України та інших пострадянських держав дозволить простежити різні моделі деколонізації військової символіки.

Дослідження впливу сучасної гібридної війни та інформаційних технологій на трансформацію символічного змісту однострою відкриває перспективи для аналізу його ролі у національному ребрендингу.

Вивчення гендерного аспекту військової форми може стати важливим напрямом для розуміння нових соціокультурних процесів у Збройних Силах України, зокрема інтеграції жінок-військовослужбовців.

Оцифрування та створення віртуальних архівів одностроїв різних історичних епох може сприяти збереженню культурної спадщини й розвитку національних музейних та освітніх проєктів.

Загалом, подальші дослідження мають спрямовуватися на глибше осмислення військового однострою як культурного феномену, що поєднує історію, ідентичність і політичний символізм, забезпечуючи спадкоємність української державності у візуальній формі.

Військовий однострій — це не лише функціональний елемент, покликаний забезпечити зручність і впізнаваність військовослужбовців. У сучасному суспільстві він перетворився на потужний символ, що має глибоке культурне, соціальне й емоційне значення. Через нього відображаються уявлення про честь, мужність, обов'язок і патріотизм, а також формуються нові цінності, пов'язані з національною ідентичністю та громадянською свідомістю.

Особливо яскраво ця роль проявилася в Україні після 2014 року, коли військова уніформа стала невід'ємним атрибутом боротьби за незалежність. Для українського суспільства вона перестала бути лише «робочим одягом військових» — вона стала символом спротиву, самопожертви й незламності. Люди, які носять уніформу, втілюють у собі захисників держави, і тому сама форма набула сакрального змісту. Вона викликає повагу, довіру та вдячність, а водночас — глибокі емоції, пов'язані з пам'яттю про полеглих воїнів.

Військова уніформа також впливає на культурний простір. У мистецтві, кіно, музиці та літературі вона часто з'являється як знак героїзму, внутрішньої сили або трагізму війни. В українських сучасних творах уніформа нерідко символізує не лише військову доблесть, а й людяність — адже за нею стоїть конкретна людина, громадянин, який боронить свій дім.

Крім того, уніформа поступово інтегрується в цивільну культуру. Елементи військового стилю з'являються в моді, що відображає суспільну солідарність і пошану до захисників. Це явище можна розглядати як форму культурної єдності: через моду, мистецтво, побут українці демонструють підтримку армії та спільну національну позицію.

Проте варто зазначити, що військова уніформа викликає і складні дискусії. У мирному суспільстві вона може асоціюватися не лише з героїзмом, а й із болем, втратами, травматичними спогадами. Тому сучасний дискурс навколо уніформи є багатовимірним: у ньому поєднуються гордість і скорбота, сила й вразливість, тріумф і пам'ять.

Отже, військовий однострій в сучасному суспільстві — це багатошаровий культурний феномен. Він втілює колективний досвід нації, її боротьбу за свободу, формує суспільну свідомість і стає моральним орієнтиром. Уніформа сьогодні — це символ гідності, єдності та пам'яті, що нагадує про ціну миру й водночас надихає на майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Військовий енциклопедичний словник. Гол. ред. комісії Н. В. Огарков. М.: Воєнвидав, 1983. 863 с.: іл.; 30 л. іл.

2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n122> (дата звернення: 13.04.2025).

3. Наказ МВС України від 12.09.2017 №772 «Про затвердження Порядку забезпечення поліцейських одностроєм». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1224-17#Text> (дата звернення: 13.04.2025).

4.Славутич Є.В. Військовий костюм в Українській козацькій державі: Уніформологічний словник. Інститут історії України НАН України. К., 2012. 171 с.

5.Славутич Є.В. Українська військова уніформологія: історіографічний аспект. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 2003. Число 10. У 2-х част. Част.1. 392 с.

6.Слободянюк М.В. Сухопутні війська України: Наукова символіка (1992-2012). Львів: Видавництво «Астролябія», 2017. 286 с. (Серія: Бібліотека «Цитаделі»).

Автор – Дуда Вячеслав,
здобувач магістерської програми
спеціальності «Політологія»,
Науковий керівник – Кобець Юлія,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук

Довбенчук Ростислав

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОЛІТИЧНІ Й БЕЗПЕКОВІ ВИКЛИКИ

Децентралізаційна реформа в Україні є однією з ключових складових демократизації та руху держави в напрямі європейської інтеграції. Її основною метою виступає посилення місцевого самоврядування та підвищення результативності управлінських процесів на місцях. Проте в умовах повномасштабної війни, поширення гібридних загроз та загострення внутрішньополітичних дискусій децентралізація отримує додаткові політичні та безпекові виміри. Значущість цієї теми підсилюється потребою у

формуванні ефективного балансу між розширеною автономією регіонів і збереженням територіальної цілісності та суверенітету держави. Разом із тим децентралізаційна політика сучасної України функціонує не лише як адміністративна трансформація, а й як стратегічний інструмент підвищення стійкості громад до різноманітних криз, активізації громадянської участі в ухваленні управлінських рішень та забезпечення дієвості органів влади на деокупованих територіях. Важливо й те, що курс України на вступ до Європейського Союзу передбачає глибоку адаптацію системи місцевого самоврядування до європейських норм, що актуалізує потребу у вдосконаленні правових, фінансових та організаційних механізмів реалізації децентралізації.

Ключові слова: децентралізація, національна безпека, місцеве самоврядування, гібридні загрози, війна.

У сучасних політичних системах демократія виступає однією з базових форм організації влади, що забезпечує не лише участь громадян у виборі політичних лідерів, а й створює механізми контролю за діяльністю державних інституцій. Проте для України тривалий час була характерною надмірна централізація влади, яка зумовлювала залежність регіонів від рішень центральних органів, сприяла поширенню корупційних практик та поглиблювала недовіру населення до державних структур. До 2014 року лише незначна кількість регіонів, серед яких - шість мали відносну фінансову й управлінську самостійність, що створювало значні дисбаланси в розвитку територій та посилювало локальні протиріччя.

Такі структурні слабкості державного управління стали одним із факторів, що сприяли виникненню і поширенню сепаратистських рухів на сході України, особливо в умовах геополітичної напруги та зовнішнього втручання. Відсутність ефективного місцевого самоврядування, низький рівень спроможності громад та обмеженість у прийнятті рішень на місцях продемонстрували необхідність глибоких інституційних змін у системі управління державою.

Саме тому у квітні 2014 року було ухвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Її впровадження мало на меті створення дієвого механізму взаємодії між державою і територіальними громадами, забезпечення доступності та якості публічних послуг, а також формування спроможних органів влади на місцях. Важливим елементом реформи стало прагнення узгодити інтереси центральної влади та місцевих громад, зменшити регіональні диспропорції й забезпечити стійкість держави перед внутрішніми та зовнішніми викликами.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати політичні і безпекові виклики, що виникають у процесі децентралізації України.

Дослідження політичних і безпекових викликів у контексті децентралізації України потребує ґрунтовного аналізу, однак серед наукових праць, що мають особливе значення для розкриття цієї теми, варто виділити роботи низки українських вчених.

Ю. Ковбасюк [7] у своїх роботах приділяє значну увагу вивченню різних моделей децентралізації як в Україні, так і в інших країнах. Він детально аналізує європейський досвід, досліджує принципи, що забезпечують ефективне функціонування місцевого самоврядування, а також механізми узгодження інтересів різних рівнів влади в умовах реформування державного управління. У працях С. Глизнер [2] висвітлено проблематику децентралізації та розвитку територіальних громад в Україні. Дослідниця звертається як до теоретичних моделей місцевого самоврядування, так і до практичних аспектів їхнього впровадження. Значну увагу приділяє концептуальним основам реформи, формуванню рекомендацій щодо її реалізації та аналізу ключових чинників, що впливають на ефективність місцевого управління в умовах децентралізації. Наукові доробки Горобець Н., Троян О. [3] охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із реформою місцевого самоврядування та розвитком територіальних громад. У своїх працях дослідники зосереджуються на основних викликах, з якими стикаються громади в процесі децентралізації, зокрема на проблемі нерівномірного територіального розвитку, обмежених спроможностей органів місцевої влади реагувати на нові вимоги, а також на

соціально-економічних бар'єрах, що ускладнюють ефективну реалізацію реформи.

На сьогоднішній день демократія є основною формою політичного устрою, що дозволяє не лише обирати відповідних керівників, а й контролювати владу загалом. Однак, до подій 2014 року для України характерною була саме централізація, що супроводжувалася залежністю територій від центру, високим рівнем корупції, низьким рівнем довіри до влади. Так, на початку 2014 року лише 6 регіонів України були самостійними, що і стало передумовою формування сепаратистських рухів на сході країни. Тому з метою формування ефективного місцевого самоврядування, потребою надання високоякісних доступних публічних послуг, узгодження інтересів держави та територіальних громад, в квітні 2014 року було прийнято Концепцію реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [19].

Існують різні підходи щодо визначення поняття “децентралізація”. Так, Ю. Ковбасюк вважає, що децентралізація - процес передачі частини функцій та повноважень вищими рівнями управління нижчим (від центральних органів виконавчої влади до місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування); ослаблення або скасування централізації [7, с. 8]. С. Глизнер вважає, що децентралізація - це процес перерозподілу функцій, повноважень та людей від центрального управління, а сама децентралізація влади включає в себе як адміністративну, так і політичну сторони [2, с. 37]. Горобець Н. розглядає децентралізацію як діяльність незалежного місцевого самоврядування унаслідок передачі їм повноважень держави, процес розширення та зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій за одночасного звуження прав і повноважень відповідного центру. У цьому підході поєднуються два взаємодоповнюючі процеси: *деконцентрація*, яка передбачає перерозподіл окремих повноважень органів державної виконавчої влади на місцевому рівні, та *децентралізація*, що полягає у передачі частини владних повноважень і ресурсів органам місцевого самоврядування з метою забезпечення їхньої інституційної самостійності та незалежності від центральної влади [3, с. 150].

Загалом, децентралізація - реформа місцевого самоврядування, що включає в себе передачу повноважень та ресурсів від державних органів органам місцевого самоврядування, створення базового суб'єкта місцевого самоврядування - територіальної громади з метою забезпечення комфортного та безпечного середовища для проживання людей по всій території України.

Процес децентралізації має унікальний характер для кожної держави, оскільки його зміст і динаміка визначаються специфічними географічними, історичними, культурними, економічними та соціальними чинниками. Децентралізація передбачає не лише передачу повноважень, але й перерозподіл ресурсів і відповідальності між центральною владою та регіональними і місцевими органами. Така трансформація охоплює різні рівні управління та передбачає формування нових взаємовідносин між ними, спрямованих на забезпечення більшої самостійності територіальних громад і підвищення ефективності прийняття управлінських рішень. Так, адміністративна децентралізація передбачає зміну адміністративно-територіального устрою (створення територіальних громад), політична децентралізація - участь місцевих жителів у прийнятті рішень та збільшення ролі місцевого самоврядування, фінансову децентралізацію - передавання фінансових ресурсів, податкових повноважень та бюджетів громадам [2, с. 37].

Починаючи з 2014 року, в Україні було досягнуто значного прогресу у впровадженні децентралізації. Якість надання публічних послуг істотно покращилася після передачі місцевій владі розширених повноважень. Укрупнення громад (об'єднання кількох малих територіальних громад в одну більшу, з метою підвищення ефективності управління), здійснене на основі законодавства, ухваленого у 2015 році, сприяло спрощенню системи врядування та підвищенню інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Уже до 2020 року майже дванадцять тисяч громад було об'єднано у 1470 більших територіальних утворень, а кількість районів скорочено з 490 до 136, що дало змогу оптимізувати систему багаторівневого управління.

З початку 2010-х років активізувалося оновлення законодавчої бази, спрямоване на реальне розширення повноважень органів місцевого самоврядування. Визначальним документом у цьому процесі стала Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України №333-р від 1 квітня 2014 року [18]. Цей документ окреслив стратегічні цілі децентралізації - створення спроможних громад, передачу їм максимальної кількості повноважень і ресурсів, формування ефективної системи управління територіями. Концепція започаткувала практичний етап реформи, який супроводжувався ухваленням низки ключових нормативних актів.

У січні 2015 року при Мінрозвитку була утворена Експертна рада з питань децентралізації, місцевого самоврядування та регіональної політики, що складалася як з українських фахівців, так і експертів Ради Європи та Європейського Союзу. Її діяльність спрямована на надання висновків і рекомендацій щодо напрямів розвитку реформи, оцінку реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та на участь у підготовці проектів нормативно-правових актів, необхідних для ефективного впровадження змін [8, с. 9-11]. Важливим кроком у законодавчому забезпеченні децентралізації стало створення при Верховній Раді Експертної групи з питань законодавчого забезпечення децентралізації влади, яка функціонує як робочий орган Консультативної ради з питань місцевого самоврядування [13]. Ця група займається підготовкою пропозицій для парламентських комітетів, ініціюванням законопроектів, аналізом їхньої ефективності та вивченням громадської думки щодо законодавчих змін у сфері місцевого розвитку.

Першим кроком повноцінного процесу децентралізації стало прийняття Закону України “Про співробітництво територіальних громад”, який створив правову основу для об’єднання ресурсів громад задля реалізації спільних проектів у сферах освіти, охорони здоров’я, екології, інфраструктури [17]. Наступним стало ухвалення Закону України “Про добровільне об’єднання територіальних громад”, який визначив процедуру формування об’єднаних територіальних громад як базової одиниці місцевого самоврядування [16]. Ці

два акти започаткували процес територіальної консолідації, який тривав до 2020 року та завершився створенням 1470 спроможних територіальних громад.

У 2023-2024 роках продовжилося вдосконалення нормативної бази в напрямі інтеграції децентралізаційних принципів у стратегічні документи державної політики. Стратегія регіонального розвитку України на період до 2027 року, передбачає узгодження місцевих і регіональних стратегій із державними пріоритетами відбудови, інноваційного розвитку, цифровізації та енергетичної безпеки [14]. У 2024 році до неї внесено зміни, що враховують виклики воєнного стану та завдання післявоєнного відновлення.

Важливу роль у підтримці інституційної спроможності громад відіграє державна інформаційно-аналітична підтримка. Так, на офіційному порталі “Децентралізація” систематично публікуються актуальні новини, аналітичні матеріали, методичні рекомендації, показники соціально-економічного розвитку громад, приклади успішних практик та інструменти для управлінських рішень. Це сприяє підвищенню прозорості реформи, забезпечує відкритість інформації для громадськості та створює умови для обміну досвідом між громадами, що особливо важливо в період воєнної нестабільності та післявоєнного відновлення.

Важливе місце в системі органів місцевого самоврядування займає Асоціація міст України, що є всеукраїнським добровільним неприбутковим об’єднанням органів місцевого самоврядування, яке представляє та захищає інтереси громад, сприяє розвитку місцевого самоврядування та децентралізації влади в Україні[16]. Асоціація відстоює інтереси місцевого самоврядування перед центральною владою, займається розвитком самостійності громад, сприяє фінансовій децентралізації та законодавчим ініціативам на користь громад. Саме з допомогою Асоціації міст України було створено Консультативний центр з впровадження реформи місцевого самоврядування, який надає експертну та оперативну допомогу громадам у питаннях застосування нових нормативно-правових механізмів.

Саме з впровадженням політики децентралізації, місцевого самоврядування отримали реальний інструмент впливу на розвиток своїх

територій - можливість самостійно розпоряджатися коштами місцевих бюджетів. Ефективна децентралізація фінансів передбачає надання місцевим органам влади не лише розширених повноважень у сфері управління, а й реальних інструментів для їх фінансового забезпечення. Посилення фінансової автономії стало одним із ключових напрямів державної політики у сфері децентралізації, адже без достатньої та стабільної дохідної бази неможливо сформувати спроможні, відповідальні та ефективні громади. Передача частини загальнодержавних податкових надходжень до місцевих бюджетів, запровадження нової моделі бюджетного вирівнювання та розширення переліку місцевих податків створили умови, за яких органи місцевого самоврядування отримали не лише ресурси, а й мотивацію до стратегічного планування та впровадження власних програм розвитку.

Таким чином, фінансова децентралізація стала основою трансформації місцевого управління - від адміністративно залежного до самостійного, орієнтованого на потреби громади, розвиток локальної економіки та підвищення якості публічних послуг [20, с. 125].

Незважаючи на нормативно-правову основу децентралізації, на практиці місцеві органи влади часто залишаються залежними від рішень центральних органів, що обмежує їхню ефективність у вирішенні локальних питань. Додатково, існує проблема нерівномірного розвитку територіальних громад, що створює дисбаланс у доступі до послуг, ресурсів та можливостей для розвитку. Таким чином, подолання цих проблем вимагає не лише реформування інституційної структури влади, а й посилення громадянської участі, прозорості управлінських процесів, підвищення політичної відповідальності та розвитку місцевих ініціатив.

Відновлення діяльності місцевого самоврядування після війни безпосередньо залежатиме від ретельного аналізу минулого досвіду та врахування раніше допущених прорахунків. Ключовим елементом цього процесу є системна підготовка на різних рівнях управління - державному та місцевому. Основними напрямками такої підготовки мають стати: завершення реформи місцевого самоврядування із внесенням необхідних змін до

Конституції одразу після закінчення війни; проведення детального аудиту руйнувань і втрат у кожній громаді з метою забезпечення адекватного отримання репарацій. Не менш важливим є застосування принципу відновлення, який передбачає пріоритетне право громади на розпорядження коштами на відновлення власних територій, окрім випадків загальнодержавних інфраструктурних проектів. Відбудова має здійснюватися комплексно, у взаємозв'язку економічної та соціальної складових, з урахуванням інтеграції української економіки в європейський та світовий контексти. Важливим інструментом підтримки є розвиток партнерських відносин між громадами, містами і регіонами, включно з залученням ресурсів міст-побратимів для відновлення [10, с. 72].

Що стосується проблем політичної репрезентації в Україні, то вони мають глибоке історичне коріння та залишаються складним і багатогранним явищем, що охоплює як інституційні, так і соціокультурні виміри. Сутність політичного представництва полягає у здатності політичних інститутів, передусім партій і парламенту, виражати інтереси громадян, забезпечуючи їхню участь у прийнятті державних рішень. Проте в українському контексті цей процес має низку системних деформацій, що знижують рівень довіри до влади та ефективність функціонування демократичних механізмів. Однією з найбільш гострих проблем залишається нерівномірне та формалізоване представництво інтересів громадян. Значна частина політичних партій в Україні не ґрунтується на ідеологічних принципах чи чітко визначених програмах розвитку держави, а є ситуативними утвореннями. У багатьох випадках виборчі кампанії орієнтовані не на представлення певної суспільної групи або ціннісного бачення, а на популярність конкретного політичного лідера чи бізнесового патрона. Як наслідок, виборці часто ототожнюють політичний вибір із підтримкою певного “бренду” або харизматичної особи, а не з аналізом програмних положень чи реальних результатів діяльності партій. Така персоніфікація політики призводить до розмивання принципу політичної відповідальності, адже зміна лідера фактично означає і зміну самої партії, її курсу та структури [23, с. 35-36]. Системною проблемою є також хронічна

недовіра громадян до політичних інститутів. Соціологічні опитування засвідчують, що політичні партії та Верховна Рада України мають найнижчі рейтинги довіри серед усіх державних інституцій. Основними причинами цього є поширена корупція, непрозоре фінансування партій, часта зміна політичних орієнтацій після виборів, а також слабка комунікація з виборцями. Виборці, які підтримують конкретну політичну силу, у підсумку позбавляються реального представництва своїх інтересів у парламенті [5].

На сучасному етапі розвитку України ефективне функціонування системи місцевого самоврядування є ключовою умовою забезпечення сталого розвитку держави, соціальної стабільності та довіри громадян до влади. Проте, незважаючи на досягнення, реалізація принципів децентралізації стикається з низкою системних проблем, вирішення яких є пріоритетними. Перш за все, варто звернути увагу на погіршення якості та доступності публічних послуг, що зумовлено ресурсною неспроможністю значної частини органів місцевого самоврядування повною мірою виконувати як власні, так і делеговані повноваження. Брак фінансів, кадрового потенціалу та технічних можливостей призводить до нерівності у забезпеченні громад базовими соціальними стандартами, що, у свою чергу, створює ризики соціальної напруги та зниження довіри до органів влади. Конфлікти та суперечності між центром і регіонами в Україні мають глибоке історичне коріння і проявляються в різних формах залежно від соціально-політичних, економічних і культурних факторів. Ці суперечності не є чимось новим, але у світлі сучасних викликів, зокрема війни на сході країни, децентралізації та інших політичних змін, вони набули нового виміру [7, с. 76].

Процес реформування місцевого самоврядування має ґрунтуватися на принципах верховенства права, відкритості, прозорості, громадської участі, повсюдності місцевого самоврядування, субсидіарності, доступності публічних послуг, підзвітності та підконтрольності органів влади територіальній громаді. Необхідним є також забезпечення безперервної професійної освіти посадових осіб місцевого самоврядування, підвищення їх компетентності у сфері публічного управління та розвитку територій [7, с. 77]. Оптимальний розподіл

повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади має здійснюватися з урахуванням кадрового, фінансового, інфраструктурного потенціалу кожного рівня адміністративно-територіального устрою. Органам базового рівня мають надаватися повноваження, адекватні їх можливостям і ресурсам. Для підвищення ефективності управління необхідне вдосконалення системи залучення громадян в процес розробки управлінських рішень, визначення стабільної податкової бази для забезпечення виконання власних повноважень органів місцевого самоврядування та впровадження ефективного державного контролю за дотриманням законодавства.

В умовах воєнного стану в Україні питання збереження територіальної цілісності та протидії загрозам сепаратизму набуває особливого значення. З одного боку, децентралізація має на меті покращення управління на місцях, збільшення ефективності місцевого самоврядування, залучаючи громадян до процесів прийняття рішень. З іншого боку, цей процес може створювати додаткові можливості для зростання сепаратистських настроїв, особливо в регіонах, які історично мали інші політичні орієнтації чи мовні особливості, або у яких є сильний вплив зовнішніх сил. Тривала збройна агресія РФ спричинила не лише порушення державних кордонів, але й підриє єдності політичного, економічного та соціального простору держави. Відтак формування ефективного безпекового потенціалу регіонів стає одним із ключових завдань державної політики, адже саме регіональний рівень є першою ланкою реагування на кризові ситуації та виклики національній безпеці[7, с. 76].

Враховуючи ці реалії, формування безпекового потенціалу українських регіонів потребує комплексного підходу, який охоплює політичну, військову, соціальну, економічну, енергетичну, культурну та міжнародну складові. У політичному вимірі необхідно посилювати управлінську та фінансову спроможність держави через підтримку оборонного сектору, розширення програм підготовки військовослужбовців та зміцнення оборонно-промислового комплексу. Це сприятиме підвищенню ефективності оборонних дій та відновленню контролю над тимчасово окупованими територіями.

У військовій сфері актуальним є створення нових оборонних баз, модернізація військової техніки, розвиток інфраструктури логістичного забезпечення та посилення взаємодії між армією та місцевими органами влади. Водночас важливим залишається питання соціальної відбудови територій, що постраждали внаслідок бойових дій. Необхідно забезпечити державне та міжнародне фінансування для відновлення житлового фонду, будівництва нових об'єктів з урахуванням критеріїв безпеки - наявності укриттів, автономних джерел енергопостачання, сучасних систем комунікацій та водопостачання [9, с. 122].

В енергетичній сфері стратегічним напрямом має стати диверсифікація джерел енергії. Україна повинна розвивати альтернативну енергетику, збільшувати частку відновлюваних ресурсів, створювати нові атомні енергетичні об'єкти з дотриманням міжнародних стандартів безпеки, а також проводити розвідку та розробку родовищ вуглеводнів і дефіцитних мінералів. Це дозволить зменшити залежність від імпорту енергоресурсів і зміцнити енергетичну незалежність країни [6].

Соціокультурний вимір безпеки є не менш важливим. Зміцнення національної ідентичності, підтримка української мови та культури, розвиток громадянського суспільства і місцевих ініціатив мають стати невід'ємною складовою регіональної політики. Проведення культурних, освітніх і комунікативних заходів сприятиме консолідації суспільства, зниженню ризиків внутрішнього розколу та зміцненню національної єдності [22, с. 100-101].

У сфері міжнародного співробітництва важливо продовжувати інтеграцію України у систему європейської та глобальної безпеки. Проведення міжнародних конференцій, форумів, конгресів із залученням партнерів із НАТО, ЄС та інших міжнародних структур має сприяти розробці спільних рішень щодо регіональної стабільності. Доцільним є також створення міжнародного договору або хартії про регіональну співпрацю у сфері безпеки, що дозволить координувати дії у відповідь на спільні виклики [10, с. 163].

З огляду на успіхи, досягнуті Україною в процесі реалізації реформи децентралізації, слід визнати, що низка проблем внутрішнього та зовнішнього

характеру продовжує залишатися невирішеною, а деякі з них суттєво загострилися після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації 24 лютого 2022 року. Війна спричинила суттєве ослаблення публічних інституцій, через що виникли проблеми в координації галузевих реформ із реформою місцевого самоврядування. В той час як інституційна спроможність органів публічного врядування на місцях залишається недостатньою, координаційна роль місцевих адміністрацій потребує посилення.

Кадрова криза, спричинена виїздом населення, мобілізацією та внутрішнім переміщенням, охопила практично всі сфери, включно з місцевим самоврядуванням. Особливо гостро ця проблема відчувається у сільських громадах, на деокупованих територіях та в районах, що наближені до зони бойових дій, де окрім дефіциту людських ресурсів існують безпекові ризики та руйнування інфраструктури. Відсутність системної роботи з підготовки та оновлення кадрового резерву унеможливорює належну стабільність і безперервність державного управління. Зважаючи на скорочення кількості депутатів місцевих рад і голів громад через воєнні обставини, ставиться під загрозу і легітимність ухвалення рішень представницькими органами. В той же час відсутність чітких протоколів дій для органів місцевого самоврядування під час воєнного стану ускладнює оперативне реагування на кризові ситуації, а слабкий розвиток системи професійного навчання публічних службовців гальмує формування нової управлінської культури [11].

Повномасштабне вторгнення росії, окупація частини територій, руйнування критичної інфраструктури, масові переміщення населення, скорочення промислового виробництва й економічна рецесія створили безліч викликів, яких не існувало під час початку реформи у 2014 році. Однак водночас відкрилися нові можливості, зокрема ті, що пов'язані з майбутнім членством у ЄС. Завершення реформи місцевого самоврядування розглядається урядом як одне з ключових завдань на найближчі роки, оскільки саме сильні громади здатні стати локомотивом національного відновлення, ефективно відповідати на гуманітарні та економічні виклики, забезпечувати сталість місцевого розвитку і відновлювати довіру громадян до держави. Наслідками

агресії стали величезні людські втрати, масштабна руйнація інфраструктури, суттєве пошкодження навколишнього природного середовища, втрата ресурсів, розширення площ тимчасово окупованих територій, а також глибокі економічні збитки [21, с. 7, 15-16]. Органи місцевого самоврядування, які перебувають найближче до громадян, першими прийняли на себе удар війни. Завдяки досвіду, набутому в результаті реформи децентралізації, вони змогли швидко мобілізувати ресурси, організувати територіальну оборону, евакуацію населення, надання допомоги силам оборони, підтримку населених пунктів, що зазнали найбільших втрат від російських атак. Громади, розташовані поза зоною активних бойових дій, прийняли мільйони внутрішньо переміщених осіб, організували їхнє проживання, забезпечили доступ до базових послуг і допомогу у соціальній адаптації.

Після введення воєнного стану в лютому 2022 року відповідно до Закону України “Про правовий режим воєнного стану”, з’явилась нова структурна одиниця - військова адміністрація. Станом на липень 2024 року в Україні діяло вже 192 військові адміністрації на рівні громад. Таким чином, у межах території держави сформувалися кілька моделей врядування, що залежать від безпекової ситуації та спроможності органів місцевого самоврядування: у частині громад місцеві ради та виконавчі органи повністю здійснюють свої повноваження; в інших — частину повноважень делеговано військовим адміністраціям; на окремих територіях саме військові адміністрації виконують увесь обсяг функцій місцевого самоврядування; натомість на тимчасово окупованих землях не функціонують ані військові адміністрації, ані легітимні органи влади [1, с. 7-8]. Така рецентралізація управління, хоч і суперечить принципам Європейської хартії місцевого самоврядування, є вимушеним кроком, продиктованим обставинами воєнного стану. Водночас, подібні тимчасові централізаційні заходи мають ґрунтуватися на чіткій правовій базі, бути обмеженими у часі, відповідати принципу пропорційності та переслідувати лише легітимні цілі державної безпеки. Важливо, щоб після нормалізації безпекової ситуації такі механізми були поступово скасовані, аби запобігти формуванню “культури підпорядкування” органів місцевого

самоврядування виконавчій владі, незалежно від того, чи є вона військовою чи цивільною.

Окрім традиційних військових загроз, сучасні війни часто ведуться у вигляді гібридних конфліктів, що включають в себе комбінацію військових, інформаційних, економічних і політичних інструментів. В умовах децентралізованого управління країна може стати більш вразливою до таких впливів. Так, наприклад, росія, активно використовує місцеві еліти, які мають проросійські погляди або економічні інтереси, для створення політичної дестабілізації, зокрема у 2014 році, коли було анексовано Крим, а конфлікт на Донбасі отримав підтримку з боку Кремля. Децентралізація може створити умови для посилення таких впливів, оскільки у місцевих еліт з'являється більше можливостей для прийняття рішень без контролю з боку центральної влади. У умовах децентралізованої системи кожен регіон може мати власні інформаційні потоки та медіа. Це відкриває можливості для зовнішніх акторів, які можуть використовувати місцеві медіа для розповсюдження дезінформації та підбурювання населення до протестів або антиурядових настроїв [8]. Відсутність єдиного підходу до інформаційної безпеки в умовах децентралізації може ускладнити протидію таким загрозам.

Зовнішні сили можуть спонсорувати і підтримувати збройні формування на місцях, створюючи паралельні силові структури, які можуть діяти в інтересах зовнішнього агресора. Наприклад, в ситуації з Донбасом росія активно підтримувала сепаратистські угруповання, що ускладнило боротьбу української армії з такими силами. У випадку децентралізованої організації місцевих силових структур у певних регіонах це може стати додатковим чинником нестабільності.

Серйозною проблемою залишається обмежений вплив жителів віддалених населених пунктів та великих міст на місцеву політику. Недостатній розвиток механізмів прямої демократії знижує ефективність участі громадян у виробленні управлінських рішень і сприяє відчуженню населення від процесів місцевого розвитку. Це призводить до того, що регіональні та місцеві політики не завжди відповідають реальним інтересам територіальних громад. Одночасно

залишається неврегульованим питання розмежування компетенцій між державними органами та органами місцевого самоврядування[12, с. 7-8]. Часто громади отримують додаткові повноваження без належного ресурсного забезпечення, що знижує ефективність управлінської діяльності. Відсутність чітких критеріїв розподілу функцій між різними рівнями влади створює дублювання повноважень, неузгодженість у відповідальності та неефективність у використанні ресурсів.

Окремої уваги потребує питання управління природними ресурсами. Територіальні громади не мають достатніх повноважень щодо контролю за використанням земельних, водних і лісових ресурсів, що не сприяє їх збереженню. У деяких випадках спостерігаються тенденції до рецентралізації, коли держава вилучає частину ресурсної бази громад, залишаючи їм лише обов'язки без достатніх інструментів контролю[12, с. 4-5]. На цьому тлі якість і доступність публічних послуг, особливо в сільській місцевості, залишаються низькими. Стан інфраструктури, зношеність житлово-комунальних мереж, відсутність системної модернізації та гармонізації із європейськими стандартами створюють додаткові ризики на шляху до сталого розвитку.

Повномасштабна війна також суттєво підірвала фінансову спроможність територіальних громад. Порушення бюджетної стабільності, скорочення доходів, непередбачувані видатки, нестабільність податкового законодавства, а також добровільна підтримка оборонних потреб держави призвели до різкого зниження рівня фінансової децентралізації [1, с. 7-8]. Особливо гострою стала проблема нестабільності податкової політики, зокрема вилучення до державного бюджету військового податку з доходів фізичних осіб, що суттєво зменшило доходи громад. Додатково на ситуацію негативно впливають відсутність стабільних механізмів адміністрування податків, неефективна інвестиційна політика, обмежена прозорість у використанні бюджетних коштів і недостатня продуктивність місцевого фінансового управління. У сукупності ці чинники послаблюють спроможність органів місцевого самоврядування виконувати свої функції, зокрема у сфері соціальних послуг, підтримки внутрішньо переміщених осіб, житлового відновлення та забезпечення громад

безпековими ресурсами. Незважаючи на проведену реформу бюджетної децентралізації, між громадами зберігаються суттєві диспропорції за рівнем доходів і видатків, а можливості впливу місцевої влади на адміністрування податків і зборів є обмеженими [4, с. 222-223].

Військові та гібридні ризики в умовах децентралізованого управління є серйозними викликами для України. Децентралізація може створювати умови для посилення регіональних протиріч, ослаблення центрального контролю та використання місцевих слабкостей зовнішніми агресорами. Однак ці ризики можуть бути мінімізовані за умови посилення координації між центральними та місцевими органами влади, забезпечення стабільності в інформаційному та економічному просторах, а також підготовки силових структур на всіх рівнях для адекватної відповіді на сучасні загрози.

Паралельно з протидією агресії Україна продовжила реалізацію курсу на європейську інтеграцію, отримавши статус кандидата на членство в Європейському Союзі та розпочавши переговорний процес щодо імплементації необхідних зобов'язань. Це створило нові можливості для поглиблення реформ, однак водночас і нові виклики, які потребують узгоджених дій усіх рівнів влади - як у період воєнного стану, так і після його завершення. Місцеве самоврядування, будучи найближчим до населення рівнем влади, опинилося у центрі цих процесів, виступаючи ключовою інституцією для забезпечення стійкості держави, адаптації громад до нових умов та планування повоєнного відновлення.

Отже, децентралізація виступає важливим системотворчим чинником зміцнення державної безпеки та підтримання територіальної цілісності України. Разом з тим, ефективність її практичної реалізації безпосередньо залежить від подальшого вдосконалення нормативно-правових основ, підвищення фінансової спроможності місцевих бюджетів та розвитку адміністративних інституцій. Вирішальним залишається дотримання оптимального балансу між самостійністю територіальних громад і стратегічним наглядом з боку центральної влади, що уможливорює поєднання місцевої ініціативи з загальнодержавними пріоритетами.

Забезпечення прозорості та регулярної комунікації з населенням має стати пріоритетом. Відкритість, публічність та зворотний зв'язок - це ті інструменти, що дозволяють не лише підвищити довіру до правоохоронців, а й активніше залучити громаду до спільної роботи над безпекою у своєму регіоні.

Регіональна безпека в умовах децентралізації потребує ефективної співпраці між органами місцевого самоврядування та силовими структурами. Це включає в себе не тільки фізичну безпеку, але й інформаційну та політичну стабільність. Важливо створювати чіткі механізми взаємодії, забезпечувати рівний доступ до ресурсів і постійно працювати над підвищенням рівня підготовки місцевих органів влади та силових структур для оперативної відповіді на потенційні загрози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Висновок щодо «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»: звіт CEMG/PAD. Страсбург. 2024. URL: <https://rm.coe.int/cemg-pad-2024-6-ua-reform-concept-ukr-final/1680b2b51a> (дата звернення: 21.08.2025).
2. Глизнер С. В. Поняття, типи та причини запровадження децентралізації в Україні. *Науковий журнал «Politicus»*. 2019. № 1. С. 36-40.
3. Горобець Н., Троян О. Поняття децентралізації публічної влади в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 149-152.
4. Гринчук Н. Забезпечення фінансової автономії місцевого самоврядування через використання потенціалу податку на майно. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 3. С. 221-226.
5. Дорожня карта децентралізації. Міністерство відновлення розвитку громад, територій та інфраструктури України. URL: https://mtu.gov.ua/files/Дорожня_карта_децентралізації.pdf (дата звернення: 19.07.2025).

6. Енергетична безпека: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/ekonomichne-zrostannya/energetychna-bezbeka> (дата звернення: 07.08.2025).
7. Ковбасюк Ю., Дегтярьова І. Децентралізація влади: розмежування повноважень органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Децентралізація влади в Україні: зб. навч.-метод. Матеріалів. За заг. ред. Ковбасюка Ю., Гошовської В. К. : НАДУ, 2015. С. 372.
8. Концепція «гібридної» війни та її складові : веб-сайт. URL: <https://censo.org/concept-of-hybrid-warfare-and-its-components> (дата звернення: 25.08.2025).
9. Медвідь Ф., Чорна М. Безпекова політика України в умовах зовнішньої агресії: нормативно-правове забезпечення. *Наукові записки*. 2018. № 5-6. С. 117-126.
10. Місцеве самоврядування в умовах відновлення України: виклики та перспективи : матеріали міжнар. круглого столу. За заг. ред. Комахи Л. Г., Колтун В. С., Дехтяренка Ю. Ф. Київ : ННІ ПУДС КНУ. 2022. 166 с.
11. Начальник військової адміністрації зможе достроково припиняти повноваження посадовців місцевого самоврядування: веб-сайт. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/341753-nachalnik-voennoy-administratsii-smozhet-dosrochno-prekraschat-polnomochiya-dolzhnostnykh-lits-mestnogo-samoupravleniya-izmeneniya-v-zakon-o-voennom-polozhenii> (дата звернення: 22.07.2025).
12. Особливості реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в умовах воєнних викликів і підготовки до набуття членства України в Європейському Союзі : проект Міністерства розвитку громад та територій України від 01 серпня 2025 року. URL: <https://mindev.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/osoblivosti-realizaciyi-koncepciyi-reformuvannia-ms-dlia-opriliudnennia.pdf>. (дата звернення: 14.08.2025).

13. Про експертну групу з питань законодавчого забезпечення децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування: Розпорядження Голови Верховної Ради України від 05.02.2015 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167/15-pr#Text> (дата звернення: 11.08.2025).
14. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. Офіційний вісник України. 2020. № 67. С. 315.
15. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 13. С. 91.
16. Про роботу правління та виконавчої дирекції асоціації міст України: звіт Асоціації міст України. 2021. С. 16. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/library/zvit_amu_2021.pdf (дата звернення: 19.08.2025).
17. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 р. № 1508-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 34. С. 1167.
18. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р.
19. Реформа децентралізації: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> (дата звернення: 20.08.2025).
20. Реформа децентралізації в Україні: здобутки та перспективи : матеріали міжнар. круглого столу. Київ : ННІ ПУДС КНУ. 2021. 259 с.
21. Ситник Г. Атрибути проблемного поля дослідження наслідків Російсько-Української війни. Соціально-економічні наслідки війни російської федерації проти України та шляхи їх подолання : матеріали наук. - практ. семінару 30 листоп. 2023 р. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. 2023 С. 6-11.

- 22.Ситник Г., Орел М. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України: навч. посібник. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2021. С. 372.
- 23.Koval V. The role of political advertising in communicative activities as a factor in the formation of images of the leader. The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. 2021. P. 32-39.

Автор – Довбенчук Ростислав,
здобувач магістерської програми
спеціальності «Політологія»,
Науковий керівник – Марчук Василь,
доктор історичних наук,
професор кафедри політичних наук.

Гаргат Михайло

ПОПУЛІЗМ ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті досліджено поняття популізму та його особливості у сучасній політиці. Доведено, що популізм набув значного поширення в більшості країн впродовж останніх років. Виявлено, що популізм безпосередньо впливає на процеси політичної комунікації та активно застосовується сучасними партіями та політиками, що прагнуть прийти до влади за будь-яку ціну. Висвітлено тісний взаємозв'язок між політичним маркетингом та популізмом.

Ключові слова: комунікація, популізм, політичний маркетинг, вибори, політична влада, легітимність.

У демократичних умовах політична влада вже не може спиратися лише на легітимне примушення. Зростає значення переконання, формування позитивного іміджу суб'єктів політики, залучення громадян до політичної діяльності, створення союзів і коаліцій. Управління дедалі більше набуває характеру взаємодії та партнерства, що вимагає раціональної організації політичного процесу та оптимізації суспільних механізмів. У результаті політичне управління переходить до моделі політичного менеджменту, орієнтованого на науково-технологічні засоби й мінімізацію примусу.

Оскільки політична самосвідомість визначає рівень соціально-політичної активності, механізми її формування та впливу мають особливе значення, навіть у стабільних демократіях. Наразі помітним є глобальне поширення популізму – як ідеології і як технології здобуття влади. Він ефективно впливає на свідомість і поведінку громадян, особливо в періоди криз і реформ, а також може слугувати засобом приховування реальних політичних проблем. «Популістський вибух» початку ХХІ століття актуалізував питання ефективності сучасних представницьких демократій, їх здатності адаптуватися до змін у громадянському суспільстві, реагувати на нові запити й водночас зберігати традиційні механізми узгодження інтересів.

Проблеми популізму висвітлені у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких: І. Алексєєнко, В. Бебик, Л. Гонюкова, В. Гошовська, І. Дудко, Ю. Івченко, Д. Кондратенко, І. Кушнір, А. Романюк, Я. Божко, В. Бурдяк, М. Дем'яненко, Н. Заяць, О. Кокорєв, О. Лісничук, М. Рогожа, С. Щербак, К. Вілбер, Н. Год, А. Грубінко, В. Литвин та інші.

Метою статті є дослідження популізму як нової специфічної форми політичної комунікації.

Популізм як явище має тривалу історію, однак саме в останні роки спостерігається помітне зростання кількості популістських партій і політиків у всіх регіонах світу. За даними International IDEA, що ґрунтуються на двох комбінованих масивах інформації для вимірювання рівня популізму, чисельність урядів, до складу яких входять популістські політичні актори, за останні п'ятнадцять років майже подвоїлася. Понад половина таких урядів

функціонує в європейських державах, однак вони також присутні в країнах Азії та Америки.

Унаслідок цих змін істотно збільшилася кількість населення, яке проживає в державах, очолюваних лідерами з виразними або принаймні частково популістськими поглядами. Якщо близько сімнадцяти років тому йшлося приблизно про 120 мільйонів осіб, то нині йдеться вже про понад два мільярди. Крім того, політичні партії, що в тій чи іншій формі використовують популістську риторику, на останніх виборах у країнах Європи загалом отримали близько чверті голосів виборців [18].

У сучасних умовах дедалі виразніше постає проблема популізму як “ нової нормальності ” розвитку партійно-політичних систем. Йдеться про різновид нового популізму, який значною мірою віддзеркалює настрої ключового електорату держав загального добробуту другої половини ХХ ст. у розвинених індустріальних та постіндустріальних країнах. Дослідники наголошують, що сучасний популізм має складніші цілі і супроводжується радикальнішими заявами, ніж класичні зразки ХІХ ст. Нинішні популістські лідери демонструють схильність до мови ворожнечі, тоді як повагу до конкретної політичної програми виявляють значно рідше. Вони одночасно запозичують елементи як правих, так і лівих ідеологій, не надаючи принципового значення ідеологічному позиціонуванню, оскільки фокусуються не на виробленні реалістичних пропозицій щодо поліпшення ситуації, а на емоційному впливі на масову аудиторію. Популізм у такому розумінні постає як свідома маніпуляція почуттями виборців, що її здійснюють харизматичні політичні лідери.

У практичному вимірі популізм дедалі більше виступає специфічною формою політичної комунікації між політиками та виборцями. У цьому контексті О. Новакова пропонує тлумачити популізм як різновид мобілізаційних і маніпулятивних комунікативних технологій, які застосовують у політичному процесі за посередництва різних каналів. До таких каналів належать політичні промови та публічні виступи, інтерв'ю й коментарі, політична реклама, друковані матеріали на зразок буклетів і проспектів, програми та платформні документи партій, а також відеоконтент [6, с. 36].

Сучасний популізм набуває особливої сили саме завдяки розвитку медіакомунікацій. Медіатизація політики перетворює популізм на один із ключових засобів ідеологічного позиціонування та легітимації політичних партій у публічному просторі. Сам процес медіатизації передбачає трансформацію мас-медіа з класичних посередників між політиками (передусім державними діячами та інститутами) і громадянами на активних творців смислів політичних подій та процесів.

За таких умов популізм уже важко описувати лише в категоріях ідеологічного протистояння еліти і народу. Образи “народу” і “еліти” формуються в мас-медіа, стають “плаваючими” позначеннями, які набувають форми яскравих медіа-образів. У ситуації медіатизованої політики популізм через використання медійних технологій набуває характеру віртуальної політичної дії, оскільки повідомлення в медіа нерідко замінюють собою реальні політичні кроки та рішення. Медіа реальність починає виконувати функцію симуляції політичної реальності, а повідомлення про політику перетворюються на медійні сурогати існуючих політичних процесів [1].

Популістські обіцянки часто вбудовуються у ширший контекст політичного маркетингу. Це поняття сформувалося після того, як дослідники бізнес-маркетингу Філіп Котлер і Сідні Леві запропонували розглядати політичні процеси за аналогією з функціонуванням ринку. На їхню думку, політичне змагання нагадує конкуренцію між брендами, де кандидати просуваються серед виборців подібно до того, як на ринку просувають звичайні товари [17]. Якщо продовжити цю аналогію, виборці виконують роль покупців, політичні програми постають як продукти, а політичні партії та інші актори виступають продавцями, які намагаються “продати” свій політичний курс під час виборчої кампанії.

Дженніфер Ліз-Маршмент пропонує вирізнити три основні моделі поведінки партій у межах політичного маркетингу: орієнтацію на продукт, на продаж та на ринок. Партії, які дотримуються продукт-орієнтованого підходу, залишаються вірними своїм базовим ідеологічним засадам і майже не коригують стратегічний курс залежно від змін електоральних настроїв. Вони

розраховують на те, що виборці підтримають їхні «продукти» програми, реформи, ідейні настанови лише тому, що ті є цінними самі по собі, і майже не вважають за потрібне додатково переконувати громадян у перевагах власного політичного бачення. Це характерно для класових ідеологій, як у випадку Лейбористської та Консервативної партій Великої Британії у XX ст., або для ситуацій партійної монополії, як у Комуністичній партії Радянського Союзу. Однак подібна модель поступово втрачає актуальність, оскільки класова структура суспільства зазнала істотних змін і перестала мати чітко окреслені межі, монопольні партійні позиції були або демонтовані, або модернізовані (як у разі Компартії Китаю), а розвиток комунікаційних технологій підвищив поінформованість громадян і зробив їх вибагливішими щодо політичного «товару».

Партії, які зосереджуються на продажах, також спираються на певну ідеологічну доктрину, проте значно більше уваги приділяють способам донесення своїх ідей до виборців. Вони намагаються активно пояснювати, у чому полягають переваги їхніх програм, і переконати електорат обрати саме їхню політичну пропозицію. Зазначені британські партії наприкінці XX ст. почали стрімко втрачати підтримку, тому були змушені перейти до інтенсивнішої комунікації з виборцями, щоб утримати свої позиції. В українському контексті подібний підхід можна побачити у практиці Партії регіонів, яка цілеспрямовано вибудовувала власний політичний бренд, апелюючи до регіонального електорату і переконуючи його, що саме ця сила здатна забезпечити підтримку, захист і належну повагу.

Ринково орієнтована модель властива тим партіям і лідерам, які діють у доволі широкому ідеологічному полі. Вони мають базові програмні орієнтири, але демонструють гнучкість і готовність змінювати свої позиції, обіцянки та програми відповідно до динаміки громадської думки.

Якщо звернутися до українського партійного поля, можна погодитися з висновком А. Руденко про те, що воно не відповідає моделі «вільної конкуренції», що ускладнює просування «партійних продуктів». Політичні сили слабо пов'язуються в уявленні виборців із конкретними результатами

діяльності, спрямованими на задоволення ключових потреб і цінностей громадян [14]. Нині більшість партій у світі, у тому числі в Україні, фактично працюють за принципом пристосування власних політичних візій до очікувань і вподобань електорату. Для з'ясування електоральних настроїв політичні актори активно користуються дослідженнями громадської думки, результатами фокус-груп і соціологічних опитувань.

Популістська риторика стає типовим елементом маніфестів більшості політиків, які за підсумками першого туру виборів отримують понад 5 відсотків голосів. На відміну від західних тенденцій, де популізм найчастіше пов'язаний із темами глобалізації, міграції та ідентичності, в українських умовах він зосереджується насамперед на економічних питаннях і вимозі посилення відповідальності держави за рівень добробуту населення. Програми Радикальної партії Олега Ляшка та партії «Слуга народу» виразно відтворюють популістську логіку, що протиставляє «нас», тобто «простих людей» і «народ», «їм», тобто «старим елітам», «політичним пенсіонерам» та «відірваним від народу політикам».

Крім того, у їхніх маніфестах, як і в програмах інших кандидатів, фігурують надто спрощені рецепти розв'язання складних політичних проблем без чіткого опису механізмів реалізації обіцяного. Деякі партії й лідери пропонують фактично «скасувати» проблему простим політичним рішенням. Так, Опозиційна платформа обіцяла покласти край «тарифному геноциду», Ю. Тимошенко заявляла про можливість удвічі зменшити ціни на газ протягом одного місяця її роботи на посаді президента, Радикальна партія та О. Ляшко гарантували встановлення «залізного порядку», а «Європейська солідарність» пов'язувала досягнення «високих стандартів життя» із членством у НАТО та ЄС, подаючи це членство як цілком досяжну і майже гарантовану перспективу.

Популізм найбільше пов'язаний саме з ринково орієнтованою моделлю політичного маркетингу, адже політики цього типу дуже уважно реагують на запити та очікування потенційних виборців. Аналіз програм провідних українських партій у поєднанні з дослідженнями суспільної думки показує пряму кореляцію між змістом програмних документів і домінантними запитам

громадян. У програмах майже завжди йдеться про зниження податкового тиску, створення нових робочих місць, зростання пенсій та заробітних плат, посилення соціального захисту. Водночас у цих документах зазвичай відсутній детальний опис механізмів досягнення задекларованих цілей, немає аналізу причин провалу попередніх реформ і не подаються розрахунки бюджетних витрат, необхідних для реалізації запропонованої політики.

Подібні положення добре узгоджуються з масовими очікуваннями, зафіксованими під час соціологічних опитувань. Згідно з даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова, громадяни хочуть бачити при владі сильного лідера, який водночас є чесним і не причетним до корупції [9]. У зовнішньополітичній площині після 2013 року зросла частка прихильників інтеграції до Європейського Союзу з 46% у 2013 році до 64% у 2019 році. Збільшилася й кількість респондентів, які вважають найкращою моделлю безпекових гарантій для України вступ до НАТО 51 % у 2019 році, тоді як підтримка ідеї приєднання до Митного союзу різко впала з 36% у 2013 році до 13% у грудні 2019 року [11].

Крім того, більшість опитаних українців оцінюють ставлення країн Центральної Європи до України як переважно дружнє або нейтральне [12]. Соціальні обіцянки політиків резонують і з тим фактом, що значна частина населення й надалі покладає відповідальність за власний добробут насамперед на державу [10].

У межах ринкової моделі політичного маркетингу змістовні характеристики «продукту» відходять на другий план, а в центрі опиняються способи та технології його просування. За такої логіки ключовим стає не стільки запитання про те, як продати і, відповідно, отримати вигоду, скільки пошук відповіді на те, що саме слід запропонувати виборцеві [15, с.68]. Про фактичне панування ринкової моделі свідчить і формат передвиборчих кампаній.

Показовим прикладом є кампанія В. Зеленського, висунутого партією «Слуга народу» кандидатом на пост Президента України. Команда Зеленського звернулася до громадян із проханням надіслати перелік із п'яти

найважливіших, на їхню думку, проблем, розв'язання яких є першочерговим для країни. Ці відповіді планували інтегрувати у зміст виборчої програми. У виступах Зеленського багато апеляцій до ідеї прямої демократії, що нібито може реалізовуватися через «смартфони» та референдуми. Усе це поєднується з ретельно вибудованим образом політика, який водночас є популярним телешоуменом і декларує прихильність до економічного лібералізму, але не пропонує розгорнутих і конкретних політичних рішень.

Саме медійний образ Голобородька, героя серіалу, став тим символічним ресурсом, що сприяв перемозі шостого президента України та, як зауважує Г. Друзенко, значною мірою впливає на його подальші дії. На думку дослідника, Зеленський поступово опинився у пастці наративу, який колись успішно втілював на екрані, і перетворився на заручника створеного ним персонажа [4].

Г. Друзенко також описує «конституційний» наратив партії «Слуга народу» як оповідь про безнадійно корумпований, майже «невиліковний» парламент і президента-реформатора, покликаного протистояти цій системі. Він підкреслює, що ані Зеленський, ані сценаристи серіалу, який забезпечив йому шлях на Банкову, не вигадали цей сюжет з нуля, а лише вдало вловили й художньо відтворили вже наявні уявлення суспільства. Подібне ставлення до парламенту та глави держави глибоко вкорінене в сучасних масових настроях українців, його можна розглядати як елемент колективного підсвідомого [4].

Колишній комік і нинішній Президент України Володимир Зеленський не є поодиноким прикладом для Європи. Одним із перших політиків подібного типу дослідники називають Йона Гнарра, ексмера столиці Ісландії Рейк'явіка. Він здобув широку популярність як один із найуспішніших акторів-коміків країни. Після фінансової кризи 2008–2009 років, що фактично паралізувала ісландську економіку, Гнарр несподівано оголосив про намір балотуватися на посаду мера, створивши політичну силу з промовистою назвою «Найкраща партія». Формально йшлося радше про мистецький проєкт і політичний перформанс, покликаний змусити виборців замислитися над абсурдністю виборчих процедур. Однак його особиста привабливість, а можливо, і глибоке розчарування громадян традиційним політичним істеблішментом виявилися

настільки сильними, що він здобув перемогу. Вловивши атмосферу тотальної недовіри до старих політиків і їхніх “перевіраних рецептів”, Гнарр запропонував власну альтернативу.

Програма «Найкращої партії» навмисно містила відверто абсурдні обіцянки: порятунок білих ведмедів з крижин, перетворення недобудованого міського аеропорту на найпівнічніший у світі «Діснейленд», запровадження безкоштовних рушників у всіх басейнах тощо. Очевидно, такі гасла не могли розв’язати фінансову кризу і навіть не претендували на це. Після виборів партія увійшла в коаліцію із соціал-демократами, і коміку довелося працювати в реальних умовах міського самоврядування. Свій чотирирічний мерський термін, який автори образно називають «акулячими водами» ісландської політики, він завершив у 2014 році та відмовився від подальшої участі у виборах [15].

Сучасні суспільства сформували велику й складну систему політичних доктрин, ідеологій та концепцій, на тлі якої створення справді нового, оригінального політичного “продукту” стає дедалі складнішим завданням. В умовах медіатизованої політики популізм дедалі частіше постає у форматі віртуалізованих політичних дій: повідомлення в мас-медіа та соціальних мережах замінюють реальні рішення й конкретні кроки влади. Медіа реальність починає відтворювати політичну дійсність у вигляді її умовної, сконструйованої копії, а медійний дискурс про політику перетворюється на заміник справжньої політичної практики.

За таких умов традиційні форми популізму поступово трансформуються, поступаючись місцем “новому популізму”, що спирається на активне використання цифрових технологій. Через них траншуються зневажливе ставлення до державних інституцій, заперечення глибини наявних криз та підміна справді гострих проблем другорядними, проте інформаційно привабливими й “хайповими” темами.

Аналіз програм провідних українських політичних партій («Слуга народу», «Європейська солідарність», «Голос», «Батьківщина», ОПЗЖ) засвідчує їхню переважну орієнтацію на ринок, адже програмні положення добре корелюють із

суспільними запитами, зафіксованими під час соціологічних досліджень. Українські партії загалом не будують свою діяльність за логікою «орієнтації на продукт» чи «орієнтації на продажі», оскільки національний політичний ринок істотно відрізняється від моделі вільної конкуренції, що ускладнює просування чітко окреслених “партійних продуктів” [6, с.37].

Домінування ринкової логіки змушує політичних акторів постійно реагувати на зміну настроїв громадян. Водночас медіатизація політичної культури створює сприятливе середовище для популістів, які, використовуючи масмедійні ресурси, здатні швидко здобувати широку підтримку, позиціонуючи себе як яскравих лідерів і “справжніх” представників народу.

Політична нестабільність, зовнішня агресія та різке погіршення рівня життя в Україні призвели до глибокого розчарування громадян у значній частині представників демократичного табору. Чимало з них так і не змогли запропонувати ефективні шляхи подолання затяжної економічної, політичної та соціальної кризи. У подібних умовах формується сприятливий ґрунт для підтримки яскравих, скандальних фігур, які різко й безкомпромісно критикують чинну владу, а також обіцяють швидке і мало не миттєве розв’язання всіх накопичених проблем.

У практичному вимірі популізм дедалі очевидніше постає як спосіб політичної комунікації між елітами та виборцями. У цьому разі його доцільно тлумачити як форму мобілізаційних і маніпулятивних комунікативних технологій у політиці, що реалізуються через різні канали: політичні промови, публічні виступи, коментарі, рекламу, друковані матеріали на кшталт буклетів і проспектів, партійні програми, відеоролики тощо. Популістські актори зазвичай спираються на проблеми, які добре відомі широкій аудиторії, однак не розкривають їхні об’єктивні причини і майже не показують зв’язок цих проблем з інтересами окремих соціальних груп. Як зазначає М. Дем’яненко, «він опирається на реальні та конкретні факти заради того, щоб продемонструвати свою інтегрованість у життя і використати їх для засвідчення власної уваги до головних проблем суспільства, і разом з тим –

приховати за ними та за обіцянками їх задовольнити свої стратегічні цілі і завдання» [3].

Посилення ролі популізму в європейській політиці починають фіксувати вже з другої половини XX ст. Один із провідних дослідників цього феномену П. Таггарт виокремив кілька чинників, які сприяли виходу популізму на передні позиції політичного життя:

1. Формування праворадикальних популістських сил, програми яких поєднують елементи правого екстремізму та виразну антиемігрантську риторичу.

2. Демонтаж комуністичних режимів у 1990-х роках у країнах Центральної та Східної Європи, що спричинив соціальну маргіналізацію значної частини населення і створив живильне середовище для популістської мобілізації.

3. Ознаки кризи легітимності в багатьох ліберальних демократіях, пов'язані зі слабшанням впливу традиційних парламентських партій і зростанням недовіри до політиків і правлячих еліт.

4. Поглиблення європейської інтеграції та ширші процеси глобалізації, які змінюють форми політичної взаємодії, породжують нові виклики та посилюють інституційну нестабільність [19, с. 65-66].

На думку А. Романюка, чинники, окреслені П. Таггартом, не лише зберегли актуальність у XXI ст., а й посилили свій вплив. Цьому сприяли, зокрема, такі тенденції, як зміщення акцентів демократичного розвитку з пріоритету прав більшості на гарантування прав меншості; розширення практик безпосередньої демократії та посилення ролі засобів масової комунікації, що загалом відповідає риторичі популізму; протиставлення глобалістським підходам апеляцій до національних цінностей і заперечення універсальних критеріїв суспільного розвитку; ускладнення й подальша бюрократизація процесів ухвалення рішень та політичного процесу загалом у межах європейських національних держав. Сукупність цих процесів робить діяльність влади менш прозорою, утруднює для “пересічного громадянина” розуміння логіки політичних рішень, формує атмосферу підозрілості й, зрештою, підсилює запит на “просту і зрозумілу” політику [13, с. 240].

На наш погляд, найбільша небезпека популізму полягає в тому, що орієнтація на “легкі й швидкі відповіді” суперечить реальній тенденції до ускладнення змісту сучасних політичних процесів і зростання масштабів завдань, які постають перед суспільством. Ані владні інститути, ані громадянське суспільство самотійно не здатні впоратися з цими викликами, потрібна скоординована комунікативна взаємодія зорієнтована на досягнення спільної мети.

Популізм натомість формує інше уявлення про політику. Громадянам пропонують повірити, що головне завдання полягає не в щоденній, тривалій і часто непомітній праці над розбудовою суспільних і державних інституцій, а у виборі “сильного лідера”, який не вагається, переконаний у власній непогрішимості, нібито знає відповіді на всі запитання і щедро обіцяє швидке розв’язання складних проблем. Після цього, згідно з такою логікою, громадяни мають відійти вбік, заспокоїтися і не перешкоджати політикам керувати країною протягом усієї каденції. Хибність подібного підходу полягає в тому, що більшість сучасних проблем принципово неможливо подолати виключно силами державних органів без мобілізації ресурсів усього суспільства. Насправді об’єктивною необхідністю стає максимально широка, системна взаємодія влади й громадян, їхня активна співпраця у впорядкуванні спільного життя.

Таким чином, одним із ключових викликів сучасності стає зниження рівня раціональності політичної діяльності, що виявляється, зокрема, у тому, що громадяни дедалі частіше ухвалюють політичні рішення під впливом емоцій. Дераціоналізацію політики можна розглядати як симптом глибокої кризи, коли політичний процес дедалі більше нагадує технологічні перегони, де панує логіка боротьби та руйнування, а не пошуку порозуміння й вироблення спільних стратегій розв’язання глобальних проблем.

У ситуації посилення загроз, пов’язаних із поширенням популізму, видається недоцільним акцентувати на його нібито позитивних функціях. У літературі інколи підкреслюють привабливі риси популістської риторики, такі як “розмова зрозумілою для більшості мовою” або твердження про те, що

“популістська свідомість є особливим демократичним компонентом політичної культури, сутністю якого є прагнення широких народних мас до справжньої та безпосередньої участі у політичному процесі” [7, с. 46]. На наш погляд, подібні характеристики слід пов’язувати з такими властивостями демократичної політики, як відкритість, прозорість і доступність для громадян, тоді як поняття “популізм” доцільно зберігати для опису однозначно негативних явищ. Ідеться про нерозумну політику, що ігнорує об’єктивні тенденції суспільного розвитку і спирається на маніпулювання емоціями виборців заради реалізації вузькогрупових цілей та перемоги над опонентами.

Показовим прикладом подібної логіки може слугувати виступ лідерки “Національного фронту” Марін Ле Пен під час перших теледебатів кандидатів у президенти Франції. Центральним мотивом її промови стало підкреслення загрози ісламізації французького суспільства, що, на думку ораторки, нібито підтверджується тим, що “ще кілька років тому на пляжах Франції не було буркіні”. Вона голосно заявила про намір повністю припинити в’їзд іноземців до країни, фактично проігнорувавши репліку її опонента, соціаліста Б. Амона, який нагадав, що частка іноземців у Франції не змінюється ще з 1930-х років [16].

Окрім надмірної емоційності та відмови від раціонального аналізу, сучасний популізм характеризується також еклектизмом і паразитуванням на ідеях інших доктрин, що проявляється у механічному запозиченні популярних гасел із різних політичних ідеологій. Особливо часто “ліана популізму” обвиває теми соціальної справедливості та національного патріотизму. Як зауважує Д. Пелс, популістські сили поєднують у своєму дискурсі дуже різні елементи, формуючи нову, змішану ідеологію, на яку іншим політикам складно оперативно й адекватно реагувати. Популісти фактично привласнили такі базові поняття, як свобода, солідарність, демократія, що історично формувалися в межах соціал-демократичної традиції як свобода насамперед кожної окремої особи, а не лише нації загалом. Сьогодні, за Пелсом, постає завдання повернути цим поняттям їхній первинний зміст або, за потреби, заново його вибудувати [15].

Звичайно, слід зважати на те, що перспективи поширення та сприйняття популізму в різних країнах істотно відрізняються. Чим вищий рівень демократичного розвитку, тим менше можливостей для успішного утвердження популістських політиків. Цьому сприяють зріле і досвідчене громадянське суспільство, високий освітній рівень населення, значний прошарок середнього класу, прозорість інформаційного простору та інші чинники. Показовою у цьому сенсі є реакція нідерландського суспільства на «загрозу популізму». Після референдуму щодо ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, де успіх мали популістські сили, виборці та політичні еліти зробили низку висновків, які проявилися вже на парламентських виборах 15 березня 2017 року. Більшість партій, у тому числі прем'єр Марк Рютте і його політична сила, завчасно заявили про небажання формувати коаліцію за участю ультраправої Партії свободи Герта Вілдерса. Отже, навіть у разі її перемоги праві популісти не змогли б отримати парламентську більшість. У підсумку Нідерланди, як зараз загально визнано, змогли гідно пройти «тест на популізм», надавши перевагу правоцентристській Народній партії за свободу та демократію на чолі з М. Рютте [6, с. 41].

Додатковим запобіжником від маніпулювання громадською думкою під час виборів стало посилення заходів кібербезпеки. Побоюючись спроб втручання з боку росії за допомогою цифрових технологій, у Нідерландах відмовилися від електронного підрахунку голосів і повернулися до ручного підрахунку бюлетенів [2]. Наведені кроки демонструють, що за наявності стійких демократичних інституцій суспільство здатне ефективно протидіяти популістським впливам. У цьому контексті показовими є також результати останніх виборів в Австрії та Болгарії, де помірковані демократичні сили змогли здобути перемогу в напруженому протистоянні з лівими і правими популістами.

У державах перехідного типу, до яких належить і Україна, ситуація є іншою. Значна частина громадян схильна очікувати швидкого розв'язання накопичених проблем і не виявляє готовності до тривалої повсякденної участі в цьому процесі. Через це виборці більш прихильно ставляться до політиків, які

обіцяють негайне поліпшення якості життя. Додатково ускладнює ситуацію відсутність потужних лівих партій, здатних послідовно порушувати питання соціальної нерівності та загальної справедливості у своїх програмах і практичній діяльності. Внаслідок цього вакуум заповнюють популістські сили, для яких гасла соціальної справедливості виконують не роль ціннісної основи ідеології, а інструмент здобуття влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амельченко Н. Популізм у контексті кризи класичних ідеологій і виникнення мас-медійних технологій політики. *Рябівські читання*. 2019. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16377/Amelchenko_Populizm_u_konteksti_kryzy_klasychnykh_ideolohii.pdf?sequence=1&isAllowed=y
2. Ганта М. Вибори у Нідерландах: Тест на популізм пройшли. *Укрінформ*, 16 березня 2017 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-abroad/2194369-vibori-uniderlandah-test-ultrapravimi.html>
3. Дем'яненко В. М. Популізм як прояв кризи демократії у сучасному науковому дискурсі. *Регіональні студії*. 2020. № 21 С. 71-76.
4. Друзенко Г. Шанс довести революцію до кінця. Незалежний культурологічний часопис І. 2019. URL: <https://www.ji-magazine.lviv.ua/2019/druzenko-shans-dovesty-revolyciyu-do-kincy.htm>
5. Думська О., Щур М., Бучельнікова М., Мер Рейк'явіка про свій досвід при владі: не всі коміки дійсно смішні. *Радіо Свобода*. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30162791.html>
6. Новакова О.В. «Синдром популізму» як виявлення кризи сучасної політики. *Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова*. 2017. Вип. 21. С.36-42.
7. Побочий І. А. Політичний популізм і його місце в сучасному протистоянні політичних сил в Україні. *Мультиверсум: Філософський альманах [збірник наукових праць]*. Київ, 2008. С. 42–51.
8. Прес-реліз «30 років незалежності: які здобутки і проблеми зростання бачать українці й на що сподіваються у майбутньому (29 липня – 4 серпня 2021

р.)». Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова. URL: https://dif.org.ua/article/30-rokiv-nezalezhnosti-yaki-zdobutkii-problemi-zrostannya-bachat-ukraintsi-y-na-shcho-spodivayutsya-u-maybutnomu_2

9. Прес-реліз «Зроби за мене: українці готові до самоорганізації, але покладають відповідальність за свій добробут на державу (грудень 2020 – січень 2021 р.)». Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/zrobi-za-mene-ukraintsi-gotovi-do-samoorganizatsii-ale-pokladayutvidpovidalnist-za-sviy-dobrobut-na-derzhavu>

10. Прес-реліз «Патріотизм, мова та зовнішньополітичні пріоритети – громадська думка України (13–18 грудня 2019 р.)». Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова. URL: https://dif.org.ua/article/%20patriotyzm_mova%20%20

11. Прес-реліз «Україна як частина Центральної Європи: що про це думають українці (22 жовтня – 12 листопада 2021 р.)». Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології. URL: <https://dif.org.ua/article/ukraina-yak-chastina-tsentralnoi-evropi-shchopro-tse-dumayut-ukraintsi>

12. Проценко В. Антологія популізму: дійсна причина народної любові та ефективна зброя проти українських популістів. Вокс Юкрейн. URL: <https://voxukraine.org/longreads/populism/index.html>.

13. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 391с.

14. Руденко А. Технології політичного маркетингу в діяльності політичних партій України : дис. ... канд. політ. наук. Вінниця, 2017. 275 с.

15. Трегуб Г. Дік Пелс: «Патріотизм може бути дуже позитивним явищем, якщо буде сповнений прогресивних ідей». *Тиждень*, 16 березня 2017. URL: <http://tyzhden.ua/World/187183>

16. У Франції пройшли перші теледебати кандидатів у президенти. *День*, 24 березня 2017. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/210317-ufranciyyi-proyshly-pershi-teledebaty-kandydativ-u-prezydenty>

17. Medvedeva A. Populism as a method of political marketing. 2019. URL: <http://www.korydor.in.ua/en/uncategorized-en/populism-as-a-method-of-political-marketing.html>

18. Meyer B. Populists in Power: Perils and Prospects in 2021. Tony Blair Institute for Global Change. 2021.

19. Taggart P. Populism and the Pathology of Representative Politics. Yves Meny and Yves Surel. Palgrave, 2002. P. 65–66.

Автор – Гаргат Михайло,
здобувач магістерської програми
спеціальності «Політологія»,
Науковий керівник – Кобець Юлія,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук.

Мороз Вікторія

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ЗАГРОЗА ДЕМОКРАТИЧНИМ ВИБОРАМ

В статті досліджено штучний інтелект (ШІ) як сучасний інструмент маніпулятивного впливу на свідомість виборців під час виборчих кампаній та його використання в соціальних мережах. Наведено приклади негативного впливу ШІ в мережі Інтернет під час виборів та окреслено його позитивні сторони. Обґрунтовано роль штучного інтелекту як загрози для існування сучасної демократії та функціонування політичної системи в цілому.

Ключові слова: штучний інтелект, соціальні мережі, вибори, демократія

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою збереження демократичних принципів в умовах технологічного прогресу. Застосування штучного інтелекту на сучасному етапі стає загрозою для виборів як основи демократії.

За спостереженнями The New York Times вже в 50 країнах є підтверджені випадки використання штучного інтелекту під час виборів. Штучний інтелект вперше реально почав впливати на виборчі кампанії, прибирає опонентів або навпаки просуває кандидата. Дійсно зараз ми можемо споглядати абсолютно нові методи ПСО та маніпуляцій, оскільки входимо в епоху штучного інтелекту, який дасть змогу нам інакше побачити роль людини, суспільства та науки, особливо політичної. Однак чи завжди ШІ загроза, ми не можемо відповісти однозначно, оскільки зазвичай розробник вирішує, як використати ШІ.

Метою статті є дослідити можливі наслідки використання штучного інтелекту, визначити, як його застосовують зараз для проведення виборчих кампаній та визначити негативні та позитивні моменти використання ШІ. Визначити шляхи подолання загроз.

Для початку визначимо, що таке штучний інтелект та які є принципи його роботи. Штучний інтелект — це система, що працює, поєднуючи великі обсяги даних з інтелектуальними алгоритмами обробки [7]. Технологія завдяки алгоритмам вміє самостійно навчатись та впродовж кожного циклу обробки інформації оцінює власну продуктивність й використовує результати для самовдосконалення.

За принципами роботи ШІ поділяють на:

1. Машинне навчання: алгоритми, що виявляють закономірності та генерують інсайти з даних, надають ШІ здатність до навчання.
2. Глибоке навчання: підкатегорія попереднього принципу, яка дозволяє ШІ імітувати нейронну мережу людського мозку для розпізнавання складних закономірностей і шумів у даних.
3. Нейронні мережі: створюють основу для глибокого навчання, імітуючи нейрони мозку; складаються з вхідного, прихованого та вихідного шарів, які

містять тисячі чи мільйони вузлів. Інформація подається у вхідний шар, а з'єднані вузли множать вагу зв'язку, коли вона рухається. Машини навчаються, порівнюючи результати роботи мережі та коригуючи зв'язки, ваги та пороги [7].

Усі ці принципи роботи взаємопов'язані та ґрунтуються на постійному самонавчанні та вдосконаленні. Грубо кажучи, розробники створили людський мозок з алгоритмів та позбавили його людських вад, тим самим створивши перевагу ШІ над людиною. Далі варто перейти до типів ШІ, яких наразі існує два: генеративний ШІ та прогностичний ШІ. Навколо генеративного ШІ найбільша увага, тому що він активно використовується зараз для різних цілей, зокрема, для виборчих кампаній. В останні два роки особливо активно розвиваються й використовуються саме генеративні системи штучного інтелекту. Їхня особливість полягає в здатності створювати зображення, текст, аудіо та інші типи контенту у відповідь на запити користувачів. Основна мета генеративного ШІ — створювати свіжі, унікальні матеріали, які відповідають даним, на яких ШІ навчався [1, с. 23].

Прогностичний ШІ використовується для прогнозування. Він аналізує дані та на їх основі прогнозує, але модель не є достатньо результативною на даному етапі розробки. Але ми зупинимось саме на генеративній моделі ШІ. Моделі генеративного ШІ навчаються на великій базі даних з уже наявної інформації. За допомогою складних алгоритмів вони вивчають базові закономірності та зв'язки всередині цих даних. Це дозволяє їм генерувати нові елементи, статистично схожі на дані, на яких вони навчалися, а не просто створювати їхні копії [9].

Розглядаючи питання, як штучний інтелект впливає на виборчі процеси, дослідники говорять про різні можливості ШІ у виборах, наявні позитивні та негативні моменти, залежно від цілей та методів використання. До прикладу О.А. Баранов, зазначає: «впровадження систем штучного інтелекту в процеси прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, може суттєво вплинути на якість та ефективність демократичних процесів» [2]. Загалом до впровадження ШІ, саме як одного з інструментів електронної

демократії ставляться позитивно. Деякі дослідники вважають: якщо впровадити цю технологію, може зрости рівень довіри до виборів. М.І. Смокович зазначає, «використання технологій ШІ у виборчому процесі, може сприяти підвищенню довіри громадян до результатів виборів та зменшенню ризиків фальсифікацій» [5]. Проте впровадження штучного інтелекту у вибори може створити певні проблеми, але й одночасно бути їх вирішенням.

До основних чинників впливу ШІ на демократичні процеси дослідники відносять:

По-перше, використання технологій блокчейн та штучний інтелект, що може забезпечити безпрецедентний рівень прозорості та підзвітності в державному управлінні [2].

По-друге, персоналізована політична реклама, заснована на аналізі даних за допомогою ШІ може як підвищити рівень політичної обізнаності громадян, так і створити «інформаційні бульбашки», що обмежують доступ до різноманітних думок [4].

По-третє, штучний інтелект здатний автоматизувати багато процесів прийняття рішень у державному управлінні, що в свою чергу може створити і певні ризики.

По-четверте ШІ надає інструменти для прогнозування та моделювання різних сценаріїв розвитку подій, що може покращити якість прийняття політичних рішень.

По-п'яте використання ШІ у демократичних процесах створює нові виклики для інформаційної безпеки [13].

Застосування штучного інтелекту під час виборів може охоплювати такі аспекти, як автоматизований аналіз виборчих даних, прогнозування політичних настроїв, мікротаргетинг виборців, автоматизовану генерацію виборчої реклами та розповсюдження політичних повідомлень через соціальні мережі [10]. Автоматизований аналіз виборчих даних насамперед це позитивний бік ШІ, тому що він може покращити не тільки швидкість підрахунку, а й усунути фальсифікацію під час підрахунку голосів. Штучний інтелект самостійно зможе помічати та попереджати про загрози. Мікротаргетинг виборців, це окрема

технологія політичної реклами. Мікротаргетингова реклама — це технологія, яка використовується рекламодавцями для створення персоналізованих і чітко націлених повідомлень конкретним особам або групам на основі їхніх демографічних, поведінкових або психологічних характеристик [11]. Штучний інтелект також пришвидшує створення самої політичної реклами, як офіційної, так і не офіційної. До прикладу, ШІ активно використовують для генерації відео для просування кандидата, за запитом з завантаженим фото кандидата ШІ показує його в гарному світлі, можливо навіть «супергероєм», або навпаки може висвітлити опонента в негативному світлі. Загалом штучний інтелект не обмежений у своїх можливостях генерації фото та відео, його обмежує тільки уява людини, яка подає запити йому створити відео.

Штучний інтелект допомагає в розповсюдженні політичних повідомлень через соцмережі, та при створенні так званих ботів. Бот на основі штучного інтелекту швидко аналізує відео, які потрапляють в соціальну мережу; розробники бота надають йому базу ключових слів у відео, або в постах, на які він має реагувати певними коментарями, при цьому існують різні види ботів. Як правило застосування ботів є масовим, формуються так звані ботоферми. На сьогодні їх існує чотири основні типи: соціальні боти в електронній комерції, SEO-боти (репостери неправдивої інформації), боти-багатоденники та політичні боти. До прикладу під час повномасштабного вторгнення особливу увагу слід приділяти саме останньому виду ботів, які у своїй сукупності утворюють «ферму». Роль політичних ботів полягає в поширенні неправдивої інформації через соціальні мережі шляхом спілкування між людьми. Тобто особливістю цього виду ботів є їх підключення до мережі спілкування, вони можуть односкладово відповідати на будь-які повідомлення [12]. Таким чином, метою діяльності проросійських ботоферм залишається дискредитація міжнародного іміджу України та усієї системи державної влади України. На постійній основі фіксується неабиякий бурхливий сплеск активності проросійських ботоферм у соціальних мережах [3].

Не завжди для створення ШІ-контенту треба фінанси, прості та безплатні у використанні доступні нам генеративні ШІ активно залучаються до створення

потокі фейкових фото та відео кандидатів, в яких вони говорять те, що насправді не говорили, або відомі та визнавані люди вихвалюють одного з кандидатів та поливають брудом іншого. Такі подібні дії розповсюджуються швидко завдяки соцмережам, але одночасно залишаються безкарними через анонімність в мережі. У Румунії, наприклад, російська операція з використанням штучного інтелекту повністю перевернула перший тур президентських виборів 2024 року. Тоді судді Конституційного суду ухвалили рішення про скасування першого туру та проведення нових виборів, оскільки суд отримав велику кількість запитів про скасування президентських виборів. У запитах цитувалися документи, розсекречені Вищою радою оборони країни, згідно з якими кампанія проросійського кандидата Келіна Джорджеску була результатом організованої маніпуляції з-за меж країни [8].

Це були перші великі вибори, на яких штучний інтелект відіграв вирішальну роль у результаті. Загалом передвиборчі кампанії стали наповнені ШІ-контентом в соцмережах. До інших прикладів: під час виборчої кампанії в Польщі серед користувачів TikTok поширилося відео, створене за допомогою ШІ, на якому Дональд Трамп підтримує Славоміра Менцена, хоча це не допомогло перемогти, але це мало потенційний вплив на суспільну думку шляхом використання суспільних або світових авторитетів. Наступне маніпулятивне відео згенероване штучним інтелектом на ньому Камала Гарріс говорить, що її опонент на перегонах, Дональд Трамп, відмовився «померти з гідністю». Відео активно поширювали акаунти в соціальних мережах, пов'язані з росією. Також активно розповсюджуються відео, де є маніпулювання суспільно-політичними проблемами, найчастіше це проблема мігрантів в країнах Європейського Союзу та США. Такі відео часто формуються і підбурюються ззовні, такими країнами, як росія та Китай. Взагалі маніпуляції з емоціями та гострими темами в суспільстві це найкраща можливість для підризу стійкості суспільства та просування кандидата, який говорить про цю проблему та обіцяє її виправити. Також відео найкраще впливають на підсвідомість людини, тому генерація ШІ-відео є небезпечним.

Також варто розглянути як регулюється законодавством штучний

інтелект в різних країнах. В Сполучених Штатах Америки наразі відсутнє загальне законодавство, яке регулює проблему ШІ у виборах, але запропоновано кілька ключових ініціатив: Закон про прозорість виборів зі штучним інтелектом (AI Transparency in Elections Act) зобов'язує інформувати про використання ШІ у політичній рекламі. Політичні оголошення, які суттєво змінені за допомогою генеративного ШІ, повинні містити чітке повідомлення про використання ШІ. Закон про захист виборів від оманливого штучного інтелекту (Protect Elections From Deceptive AI Act) спрямований на заборону використання оманливого контенту, створеного за допомогою ШІ у федеральних виборах. Кандидат на федеральну посаду, чий голос або зображення з'являється в такому матеріалі, має право подати цивільний позов з вимогою судової заборони на подальше поширення такого контенту або вимагати компенсації збитків, включно з відшкодуванням витрат на адвокатські послуги та судові витрати [6].

У Каліфорнії у 2019 році прийняли закон, що забороняє розповсюдження сфабрикованих ШІ матеріалів про кандидатів упродовж 60 днів до виборів без чіткого розкриття їхньої штучної природи. Цей закон має на меті захистити виборців від маніпуляцій. У 2024 році Каліфорнія посилила свої зусилля, ухваливши три нові закони. Перший вимагає від великих онлайн-платформ впровадження процедур для виявлення та видалення оманливого контенту, а також розкриття відповідної інформації протягом 120 днів до виборів. Другий забороняє розповсюдження оманливих виборчих комунікацій, що містять певний оманливий контент протягом 120 днів до виборів. Третій вимагає від політичного контенту містити розкриття інформації про використання ШІ у створенні політичної реклами [6]. Інші штати також розвивають цей напрямок в законодавстві.

Європейський Союз є лідером у встановленні нормативно-правової бази для регулювання ШІ. Акт про штучний інтелект (AI Act) класифікує системи ШІ за рівнем ризику та встановлює вимоги до їхньої безпеки й прозорості. Використання ШІ у виборчих процесах віднесено до високоризикової категорії застосувань, яка потребує суворого регулювання. ЄС демонструє найбільш

комплексний та активний підхід до регулювання ШІ, розглядаючи це питання як частину ширшої стратегії цифрового розвитку. Європейські регулятори зосереджені на запобіганні потенційним проблемам, а не реагуванні на вже наявні порушення [6].

Україна активно працює над гармонізацією свого законодавства з європейськими стандартами у сфері ШІ. Міністерство цифрової трансформації України розробило Дорожню карту та Білу книгу з регулювання ШІ, які спрямовані на підготовку українських компаній до майбутнього законодавства, аналогічного до Акту про штучний інтелект Європейського Союзу [6]. Наразі законодавство в сфері протидії впливу штучного інтелекту розвивається повільно, але є конкретні кроки, які зараз діють. Війна в Україні спровокувала появу громадських організацій, які протидіють дезінформації, перевіряють та аналізують контент, який потрапляє на простори українського сегмента соцмереж. В Україні протидією дезінформації займаються такі громадські організації, як Детектор Медіа, StopFake, VoxCheck. Вони здійснюють медіамоніторинг, перевірку фактів, аналіз пропаганди та проводять освітні кампанії для підвищення медіаграмотності громадян. Також створений державний Центр протидії дезінформації, це робочий орган РНБО України, який координує зусилля щодо протидії дезінформації, поширює інформацію про інформаційні операції росії проти України та їх неправдивість. За останні кілька років збільшилася частка дезінформації, яку створює ШІ та наразі значна кількість спростування належить саме такому виду дезінформаційних операцій.

Отже, законодавство активно розвивається, як і сама технологія ШІ, але не згадується відповідальність за такі дії. Як бачимо навіть розвинене законодавство не рятує від передвиборчих маніпуляцій та штучний інтелект все активніше застосовується для агітації. Але ініціативи технологічних компаній, такі як Google, Microsoft, Meta, OpenAI, Adobe та TikTok у лютому 2024 року розробили спільну угоду, спрямовану на боротьбу з потенційними загрозами для чесності виборів, які створює контент, згенерований штучним інтелектом. Угода визнає, що контент, створений за допомогою ШІ може становити ризик для виборчих процесів. Хоча угода не містить прямих заборон на використання

оманливого політичного контенту, створеного ШІ, а лише слугує маніфестом, який підкреслює необхідність відповідального використання таких технологій [6]. Такі ініціативи важливі й добре, якщо вони далі продовжать розвивати співпрацю в цьому напрямку, бо ми справді стоїмо на порозі проблем, пов'язаних зі штучним інтелектом саме у виборчих кампаніях. Дослідники серйозно обговорюють, що штучний у передвиборчих технологіях є порушенням прав людини загалом, тому що ШІ вводить в оману виборця та порушує права людини обирати та бути обраним.

Підсумовуючи, можемо говорити про те, що штучний інтелект може стати загрозою для виборів. Маніпулюючи суспільною думкою, розповсюджуючи діпфейки та створюючи ботоферми, часто алгоритми ШІ атакують або підтримують конкретного кандидата. Такі випадки фіксувалися на виборах в Румунії, в коментарях під відео боти висловлювали масову підтримку проросійському кандидату, створюючи інформаційну бульбашку. Користувач, гортаючи коментарі, бачить, що масово підтримують саме того кандидата, який навіть міг йому не подобатися, тоді виборець думає, якщо в того кандидата така велика підтримка в коментарях, то можливо він справді хороший. Саме в цьому випадку відіграє роль те, що людина істота соціальна та часто залежна від думки суспільства. Тому, навіть з огляду на соціологічні дослідження, які фіксували низьку підтримку того кандидата серед населення, від початку саме такої кампанії ботів та ШІ почали фіксувати зростання підтримки Джорджеску.

Насправді важко врегулювати такі кампанії, тому що соцмережі анонімні, розробників важко знайти, якщо вони знаходяться в іншій країні, а часто так і є. Зараз весь світ намагається дослідити, як врегулювати ШІ, щоб він не шкодив виборам. Загалом приклад Румунії є застереження для України, тому варто вже розмірковувати про те, як врегулювати цю проблему на законодавчому рівні зараз, оскільки росія має ресурси для просування «своїх» кандидатів за допомогою ШІ та соціальних мереж. Нам не треба повністю вигадувати нове законодавство, ми можемо використати досвід наших партнерів з протидії ШІ саме у виборчих кампаніях. Разом з тим, інформаційна гігієна та обізнаність залишаються надійним інструментом особистого захисту від таких

впливів. Але штучний інтелект так стрімко розвивається, що все складніше стає відрізнити діпфейки від реальності.

Таким чином, можемо визнати, що штучний інтелект це новий етап в маніпулюванні та дезінформації. Впродовж історії ці методи постійно змінювали, від книг і радіо до кіно та телебачення, а зараз це соцмережі та штучний інтелект. За останні десятиріччя виборча агітація та боротьба змінилась, технології змінилися. Зросло охоплення кампаній, масштаб впливу та дії як результат технологічного прогресу, зміна виборів під впливом новітніх технологій неодмінно відбудеться в майбутньому.

Варто зауважити, що ШІ має і позитивні сторони. Він активно використовується для аналізу соціальних мереж з метою виявлення дезінформації та діпфейків, попереджаючи про загрозу та вдосконалюючи свій же аналіз для пошуку. Але штучний інтелект потенційно корисний не тільки для пошуку, але й для електронної демократії. Модернізуючи сам виборчий процес, ШІ пришвидшує підрахунок голосів та зменшує ризики фальсифікації. Вибори стануть прозорішими, коли штучний інтелект зможе виявляти потенційні загрози в системі. Загалом ШІ пришвидшує комунікацію з електоратом, полегшує роботу в аналізі цільових аудиторій. Також полегшує комунікацію з виборцями, до прикладу, часто ШІ використовувалися з метою проголошення промов місцевим діалектом, збільшуючи рівень довіри серед виборців з певного регіону.

Підсумовуючи, зазначимо, що й надалі основним залишається особисте розуміння ситуації, критичне мислення та інформаційна гігієна. Штучний інтелект та соцмережі надали можливість не просто впливати на певні цільові аудиторії, а й на кожного конкретного виборця. Завдяки таргетинговим технологіям ШІ аналізує алгоритми соціальних мереж, які видають ту політичну рекламу, що потребує конкретний виборець, формує її під його вподобання.

Говорячи про демократію та вибори, ми маємо усвідомлювати важливість питання регулювання штучного інтелекту, тому що це реальне порушення прав людини, ШІ впливає на підсвідомість і маніпулює думками та вподобаннями

виборців. Ми не можемо ігнорувати штучний інтелект у демократичному процесі, особливо в виборах. Штучний інтелект може вводити виборців в злочинну оману та порушувати права кандидатів бути обраними та чесно вести виборчу боротьбу. Такі кампанії створюють потенційно небезпечну ситуацію для виживання держави або ризик демократичного розвитку. Демократія - це фундамент прав людини, це наразі єдина форма управління, яка сприяє розвитку суспільства і держави. Але як саме ми маємо врегулювати ШІ, щоб він був корисним у виборах та працював на розвиток демократії та прав людини в світі? Як саме він буде використаний ми побачимо незабаром, імовірно ми побачимо протистояння двох штучних інтелектів, один з них буде протидіяти дезінформації, а інший її поширювати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баловсяк Н. В. Штучний інтелект як інструмент реалізації гібридних загроз в контексті російсько-української війни. *Інформаційне протистояння в умовах російсько-української війни: статті та тези доп. наук. семінару (Харків, 12 груд. 2024 р.)*. Харків : ХНУПС ім. І. Кожедуба, 2024. С. 23–27.
2. Баранов О. А. Інтернет речей та штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 5–20. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/5_9.pdf
3. Кіца М. О. Фейкова інформація в українських соціальних медіа: поняття, види, вплив на аудиторію. URL: <http://nz.uad.lviv.ua/static/media/1-52/36>
4. Лепський М. А. Прогностична аналітика в політичних процесах. *Політичний менеджмент*. 2020. № 2. С. 45–52.
5. Смокович М. І. Вибори в Україні: теорія і практика : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
6. Ольга Петрів. Регулювання використання ШІ у виборчих процесах URL: <https://cedem.org.ua/analytics/ai-vybory/>

7. III та революція в digital: як штучний інтелект змінює гру
URL: <https://ukrainiandigital.com/strong-yak-stvoryty-vlasne-onlayn-navchannia-strong/>
8. Олена Богданьок. У Румунії Конституційний суд скасував результати виборів президента URL: <https://suspilne.media/896629-u-rumunii-konstitucijnijsud-skasuvav-rezultati-persogo-turu-prezidentskih-viboriv/>
9. Два обличчя штучного інтелекту: Generative AI vs Predictive AI
URL: <https://careers.epam.ua/blog/generative-ai-vs-predictive-ai>
10. Asiryan S. Use of artificial intelligence during elections, practice, threats to the right to vote and ways to overcome them. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2023. Т. 2, № 77. С. 17–22. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.2.2>
11. Ienca M. On Artificial Intelligence and Manipulation. *Topoi*. 2023. Vol. 42. P. 833–842. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11245-023-09940-3>.
12. Lysko T. D., Palamarchuk V. O. BOT FARMS AND OTHER KIBEZAGROS DURING MARTIAL LAW: ISSUES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY. *Juridical scientific and electronic journal*. 2022. № 11. С. 570–573. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/138>
13. Tarasuk V. M. The impact of artificial intelligence on democratic processes in Ukraine and world. *Актуальні проблеми політики*. 2024. № 74. С. 114–120. URL: <https://doi.org/10.32782/app.v74.2024.15>

Автор – Мороз Вікторія,
здобувач бакалаврської програми
спеціальності «Політологія»,
Науковий керівник – Світлана Матвієнків,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОПУЛІЗМУ

У статті досліджено теоретичні підходи до трактування популізму, встановлено, що він є досить поширеним явищем в сучасній політиці. Здійснено порівняльний аналіз різновидів популізму та висвітлено їх особливості в політичній, економічній, культурній та соціальній сферах. Доведено, що політичні очільники найчастіше звертаються до популістської риторики, коли мова йде про найменш захищені верстви населення. Встановлено, що популістські гасла та заклики найефективніші в країнах з низьким рівнем фінансової грамотності та політичної освіченості. Також доведено, що політичний режим та міцність демократичних інститутів мають прямий вплив на поширення популістської риторики.

Ключові слова: популізм, політика, гасло, ідеологія, вибори, держава, режим, демократія.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що популізм в наш час став невід'ємною частиною політичної риторики, адже він базується значною мірою на протиставленні інтересів широких мас населення інтересам елітарної меншості. В наших реаліях популісти акцентують увагу саме на економічних та соціальних проблемах. При цьому, незалежно від політичної ситуації популісти завжди критикують всі аспекти існуючого устрою та наголошують, які зміни потрібні для покращення блага всіх членів суспільства.

Серед зарубіжних науковців, які досліджували популізм, можна відзначити таких вчених, як Вулдрідж А., Ширер В., Трейсман Д., Телемеркуран Е., Скрутон Р. Серед українських науковців, що досліджували цю проблему, найбільш ґрунтовними, на нашу думку, є дослідження таких вчених, як Демяненко М., Бурдяк В., Макар Ю., Кіянка І., Лісничук О., Прядко Т.,

Гаращук Д., Пашина Н., Іванець Т., Щербак С., Рахманов О.

Метою статті є дослідження теоретичних підходів до трактування популізму, аналіз його різновидів і проявів в сучасній політиці.

Варто зауважити, що через плеяду різноманітних політичних рухів та ідеологій популізм не здатний існувати тільки на одній стороні політичного компасу. Більшість вчених виділяють два різновиди популізму, лівий і правий, але іноді формуються і інші його види.

Лівий популізм характеризується протиставленням керівних кіл та простих людей, але сьогодні це вже не політика класової боротьби, яка прагне ліквідації старих експлуататорських ідей.

Правий популізм, в свою чергу, ґрунтується на основі використання механізмів прямої демократії, референдумів, свободи слова та прозорості виборів. Часто його ототожнюють з такою ідеологією, як консерватизм, який часто базується на співучасті з правлячими колами на противагу критикам з нижчих соціальних прошарків.

Для популістів обох напрямів базовими визначеннями, якими вони оперують та в більшості випадків навіть зловживають є «народ» та «еліта». В ХХІ ст. термін «народ» є широким часто інтерпретується по-різному, особливо в країнах західного світу. Для популістів термін «народ» є синонімом терміну «нація» при цьому важливим є реакція мас на те, що їх об'єднують в одне ціле та пов'язують з державою. Популісти зазвичай прагнуть довести народу, що без діючої еліти їхнє політико-економічне становище покращиться. Вони звинувачують еліту в корупції, узурпації влади та соціально-економічному пригніченні народу. Нерідко, коли мова йде про еліти, популісти дискредитують не тільки політичну й економічну еліту, а також медійну, академічну й культурну вбачаючи в них заангажовані групи [8].

Хоч популістські очільники видають себе за невід'ємну частину народу, їхнє коріння, як правило, походить із елітних верств суспільства, й усі заклики до братерства та повалення деспотичної еліти є своєрідною передумовою для становлення нового елітарного прошарку.

В контексті української політики популізм є однією з базових

характеристик політичного виміру, що має безпосередній вплив на формування політичної свідомості суспільства. В Україні природа популізму має особливе значення, адже вона має історико-культурне та соціально-економічне коріння. У перші пострадянські роки роль популізму була незначна, до моменту боротьби за пост президента України, тоді популізм в рамках української свідомості озброївся великою кількістю форм та нововведень.

Особлива увага до природи популізму сформувалася після Революції гідності, бо популізм саме тоді набув поширення через нестабільність інституційної структури та недовіру народу до уряду. Українські аналітики та вчені, взявши до уваги ці виклики, зосередилися на аналізі популістської риторики політиків та на самій культурі популізму в усіх урядових організаціях.

Перш за все, вважаємо за доречне відмітити використання засобів масової інформації в розповсюдженні популістських думок, адже в умовах інформаційного суспільства мас-медіа слугують найбільш значним інструментом розповсюдження популістської риторики.

Михайло Дем'яненко вважає, що рівень популістських критеріїв є вагомим фактором для впливу на людей. Маса в своїй цілісній структурі потребує оптимально вираженого маніпулятивного впливу безпосередньо на неї з боку державних структур. Потреби, які виражаються в процесі життєдіяльності більшої кількості населення створюють сприятливі умови для популістського впливу з боку політичного режиму. Якщо розглядати це питання під цією призмою, то варто зазначити, що науковець говорить про актуальність соціального та психологічного фактору самих індивідів, які зазнають впливу [3].

Можемо погодитися із твердженням про вагому роль мас-медіа в розповсюдженні вигідних владі принципів (популістських), адже в кожному суспільстві, як правило тільки 10% свідомого населення, яка прагне постійного росту демократичних інститутів і хоче, щоб виборчі технології носили прагматичний характер.

Питання про інструментальний характер виборчих технологій сьогодні є

актуальним, як ніколи, враховуючи швидкий розвиток інформаційних технологій. Методи, які використовуються на даний момент в виборчих кампаніях, нагадують більше психологічну операцію, ніж політичну ціль. До найбільш розповсюджених засобів виборчих технологій, на даному етапі розвитку відносять технології, які здатні маніпулювати свідомістю населення. Тут ми бачимо класичний перехід від традиційних виборчих технологій до мікро технологій. В цьому контексті маніпулювання слід розглядати, як систему, яка використовує аналітико-ідеологічну систему з допоміжними духовно-психологічними факторами, адже в такому випадку відбувається підсилення навіювання вигідних цінностей та поглядів великої вибірки [3].

Демагогія в сучасній політиці є також невід'ємною частиною популістичних законів. Українські науковці В. Бурдяк та Ю. Макар припускають, що при такому перебігу подій полемічні прийоми, які використовують демагоги є ефективною зброєю у виборчих процесах. Політики-демагоги, постійно припадають до використання брехливих фактів та ресурсів, дають обіцянки, які не в силі виконати та спекулюють почуттями людей для досягнення власних цілей та амбіцій. Використовуючи велику кількість недостовірних фактів, політики-демагоги механічно починають вірити в свої слова, проте суть проблематики залишається незмінною. Популізм в цьому аспекті спирається на методи демагогії, звертаючись до принципів та поглядів «простого народу». Аналізуючи сучасні виборчі технології та політичний вектор держав проглядається картина безпринципного суспільного устрою та нерівної ланки держави, але це та реальність, без якої не обходиться жоден партійний керівник та виборчий процес [1].

Проте вчені наголошують, що небезпека популізму полягає в доступі до політичних кіл лідерів, які в процесі своєї політичної діяльності починають звертатися до авторитарних принципів, і якщо це не припинити, то з часом тоталітарний порядок речей прийде на зміну й авторитарному. Тому варто бути дуже обачними та розсудливим, коли справа доходить до застосування популістських вчинків та гасел. Для унеможливлення такого перебігу подій повинний бути введений цілісний механізм народовладдя, який буде сприяти

дотриманню традицій та звичаїв демократичних цінностей [1].

Розповсюдженою є думка серед людей, що саме представники владних кіл повинні забезпечити прозорість та чесність політичних висловлювань та рішень, але це повинні робити самі виборці, якщо це відображатиме їхні інтереси та прагнення. Проте середньостатистичний виборець, як правило заклопотаний зовсім іншими речами, а політична обстановка його цікавить найменше, адже думка проте, що він жодним чином не здатен вплинути на політичний плин подій сильніша, ніж думка про свою вагомість для політичного виміру держави.

Пригадаємо, що Революція гідності стала переломним моментом в питаннях популізму. Окупація Криму та війна на сході України не обмежили рівень популізму в органах державного управління. На додачу масштаби поширення популістських засобів та методів ведення справ остаточно набули форми тотального домінування в економічній та політичній комунікації.

Дихотомія популізму спричиняє негативний вплив не тільки на соціокультурні цінності суспільної більшості, але й на політичні складові врегулювання управлінських функцій. О. Лісничук стверджує, що популізм впевнено та безперешкодно крокує за межі політичного світу, змінюючи поле політичне, полем економічним, культурним та правовим. При цьому вчений показує й іншу сторону медалі, він говорить, що особливості масштабів популізму зворотно пропорційні ефективності політики. Також наголошує, що дисфункціональність існуючого українського політичного виміру є швидше наслідком, а не причиною популістської риторики [4].

Наслідки Революції Гідності були болючими, проте необхідними для ліквідації авторитарних елементів політичної системи України. Коли четвертий президент внаслідок своїх злочасних дій був змушений тікати на територію російської федерації, почався новий етап формування політичної еліти, але й тут не обійшлося без популістської риторики. Популізм політиків із сцени майдану став реальною проблемою для майбутніх поколінь, адже обіцянки, якими вони «годували» народ виявилися неправдивими. Піднімаючись по ієрархічній драбині влади, вони тільки посилювали свою риторику

популістськими заявами, прикриваючись складними обставинами в колах зовнішньої політики. Багато політиків сьогодні більше хвилюються за свій імідж в медіа просторі, ніж в реальному житті. Популізм української політичної еліти призвів до симуляції певних демократичних норм [6].

На сьогодні популізм набуває безліч різноманітних форм. Ці трансформації відбуваються через безліч факторів, на які найбільше впливає економічний та ідеологічний контекст.

Популізм так чи інакше має пряме відношення до такого поняття, як «народ», однак варто пам'ятати, що народ є своєрідною політичною конструкцією, яка частково сформована завдяки популістським наративам.

Раніше ми вже згадували, що лівий популізм часто формує свою аргументативну базу на соціальній риториці, та апелює до потреб «простих людей». Даний різновид популізму виникає через соціально-економічні труднощі. Нескладно здогадатися, що лівий популізм найчастіше є актуальним для країн з низьким рівнем валового внутрішнього продукту та політичної грамотності.

Економічні і соціальні настанови охоплюють сприйняття членами суспільства різноманітних сфер фінансового життя, тобто соціальної розмежованості у виділенні заробітної плати та приватної власності. Політики лівого спрямування за рахунок даних проблематичних питань намагаються спекулювати на фоні цих довічних проблем. Проте цих політичних діячів не можна абсолютно асоціювати з традиційними «лівими», оскільки вони використовують їхню риторику тільки для реалізації власних амбіцій [7].

До основних аспектів лівого популізму віднесемо:

- соціальну справедливість;
- регулювання економічного вектору державою;
- дотримання конституційних прав людини;
- протистояння представників «народу» та «еліти»;
- критику глобалізаційних процесів.

На нашу думку, так звана «еліта» в країнах, які утворилися внаслідок розпаду СРСР являє собою «олігархат», що має неабиякий вплив на політичне

життя держави.

Час продемонстрував, що популісти лівого гатунку, приходячи до влади, починають «модернізувати» політичний режим під себе, що часто призводить до переходу від демократії до авторитаризму. Всі процеси подаються під призмою боротьби з «гнобителями простого народу». Паралельно унеможлиблюють опозиційну діяльність, підпорядковують собі судову систему, для забезпечення своєї безпеки. Даного роду процеси були актуальними в контексті політичної діяльності урядових структур країн латинської Америки.

Якщо лівий популізм зосереджує свою увагу на питаннях соціально-економічної рівності, то правий популізм перш за все робить головний акцент на питаннях, пов'язаних з національною ідентичністю та збереженням традиційних цінностей. В такому разі чимала увага в контексті правого популізму присвячена нативізму, який апелює до надання корінному населенню більших прав у всіх сферах життя [5].

На нашу думку, ідеологія нативізму в сучасних умовах геополітичної кризи та правого популізму актуальна як ніколи. До основних рис, які характеризують нативізм ми віднесемо:

- захист національних інтересів;
- піднесення культурної складової держави;
- антимиграційна політика.

Нідерландський політолог та громадський діяч Кас Мюдде доводить, що правий популізм став політичним явищем суспільства. Його трактування варто сприймати, як певну методику, яку використовують політичні організації та об'єднання в своїй боротьбі з електоратом. Метью Гудвін та Роджер Ітвел досліджуючи особливості правого популізму, вважають, що він породжений чотирма факторами:

- наростаюча недовіра в суспільстві;
- мультикультуралізм та масова міграція;
- стагнація та регрес рівня життя представників середнього класу через глобалізацію;
- відхід від підтримки електоратом традиційних політичних сил [5].

Проаналізувати дані аспекти можна, спираючись на політичну ситуацію в країні. На нашу думку, коли питання стосується високого рівня недовіри в суспільстві, то це перш за все пов'язане з діянням урядових структур у зовнішній та внутрішній політиці. Стосовно падіння рівня життя середнього класу, ми дотримуємося думки, що технологічний прогрес є головною причиною даної проблеми.

В епоху стрімкого розвитку інформаційних тенденцій буде доречно розглянути популізм в інформаційному просторі. Цифровий популізм варто сприймати, як різновид політичної стратегії, яка використовує всі методи цифрових технологій.

Популістські заклики та гасла набули нової форми завдяки інформаційному простору, який перенасичений інформацією (часто недостовірною), адже в такому випадку це створює підґрунтя для розвитку політичних спекуляцій. Політики охоче використовують новини з глибоким емоційним забарвленням для дискредитації своїх політичних опонентів та підняття духу прихильників. Обов'язковими складовими такого роду новин є «джинса» та «клікбейти». Соціальні та політико-інформаційні наслідки використання «клікбейту», дали початок новій формі розвитку дезінформації в середині суспільства [2].

Маніпулятивні дії з поданою інформацією в сьогоденні являються сталою нормою в цифровому світі. Новини подаються під вигідною призмою для владних установ і структурних підрозділів, до того ж емоційна реакція громади є значно важливішою за наявність результативно обумовленої аргументації.

Цифровий популізм показує в іншому світлі політичний вектор держави. Маніпуляція, плагіат, витоки персональних даних - це наслідки зловживання інформаційними ресурсами.

Питання екології ще з середини ХХ століття набули політичного забарвлення. В другій половині минулого століття почали з'являтися перші партії, які за свою основну роль брали боротьбу з екологічними проблемами. З того ж моменту можна починати говорити про популізм у цій сфері. Екологічний популізм можна трактувати по-різному, як політичний підхід для

реалізації власних інтересів чи як форму політичної стратегії, але суть його залишається незмінною. На думку сучасних політологів, прикривання політичних невдач темами, які пов'язані з питанням охорони довкілля є ефективним методом, але дуже небезпечним.

Екологічний популізм здатен посилити суспільний імпульс, створюючи перешкоду для розвитку регіонального та глобального управління. Також варто підмітити, що на відміну від інших різновидів популізму, міжнародна система управління кліматом виглядає досить непропорційно з екологічним популізмом. Це можна помітити в правому екологічному популізмі, який використовує логічні аспекти натуралізму для захисту наростаючих антиміграційних позицій [9].

Ми схильні до думки, що спекулювання на проблемах екології, негативно відгукується на інтересах «зелених партій», адже висвітлення серйозних кліматичних проблем без методів та ідей по їх ліквідації викликає у людей злість та несприйняття даної проблематики.

У правих популістських обговореннях екологів нерідко сприймають як складову нечутливої елітарної структури міжнародного спрямування. Також їх звинувачують у політизації структури, через зловживання своїм «досвідом» в інтересах упередженого порядку денного. Спекуляції на фоні екологічних проблем відкидається міжнародним об'єднанням, аргументуючи свою позицію морально-етичним обов'язком.

Підводячи підсумки дослідження феномену популізму, варто наголосити, що популістські тенденції, хоч і є невід'ємною складовою політичного простору сучасності, але все ж несуть загрозу для існування принципів моральності та справедливості. Історія доводить, що нехтування сталими нормами етики неминуче веде до екзистенціальної кризи, як у середині державних інститутів, так і в самому суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурдяк В., Макар Ю. Популізм – складова діяльності українських політичних партій. *Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку*. 2021. С. 6–12.
2. Гаращук Д. Цифровий популізм: Спрощення повідомлень та маніпуляція реальністю в контексті «платонівської печери». *Вісник Львівського університету. Серія філос-політолог. студії*. 2024. Випуск 54, с. 183–189.
3. Дем'яненко М. Популізм: засоби маніпулятивного впливу на електорат. *Політичний менеджмент*. № 2, 2011. С. 94–102.
4. Лісничук О. Популізм в Україні: теоретичні засади і проблеми вивчення феномену. *Наукові записки*. Випуск 4(78). С. 64–73.
5. Пашина Н., Іванець Т. Основні тенденції розвитку правих популістських політичних партій в провідних країнах ЄС. *Регіональні студії*, 2023. № 32. С. 169–173.
6. Прядко Т. Актуалізація популізму як один із проявів зростання психологічної тривожності суспільства в умовах глобалізації. *Молодий вчений*. № 9.1 (49.1) вересень, 2017 р. С. 137–142.
7. Рахманов О. Соціально-економічні витоки лівого популізму в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2023. 1, 77–91. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.01.77>. 25
8. Щербак С. Популізм з погляду політичної філософії. *Філософська думка*, 3, 61–78.
9. Machin A., Wagener O. The Nature of green populism. URL: <https://www.greeneuropeanjournal.eu/the-nature-of-green-populism/>

Автор – Ставичний Роман,
здобувач бакалаврської програми
спеціальності «Політологія»,
Науковий керівник – Березовська-Чміль Олена,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних наук

POLITIA
Вісник наукових робіт молодих вчених

Головний редактор – Марчук В. В.

Відповідальний секретар – Березовська-Чміль О. Б.

© Карпатський національний університет імені Василя
Стефаника, 2025

© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2025

© Кафедра політичних наук, 2025